



Mídon Gyulainak irodalmi jelentősége ma elevenebb színekben áll előttem, mint valaha, egy nagy német philosophus szép szavai jutnak eszembe.

„Bátran állithatjuk, hogy az íróknak három fajtája van: először olyan, aki ír anélkül, hogy gondolkozna; emlékezet, reminiscentiák vagy éppen közvetlenül idegen könyvekből irnak: ez osztály a leggazdagabb. Másodszor olyan, aki ír és csak írás közben gondolkodik; azért gondolkodik, hogy írjon. Nem éppen ritka fajta. Harmadszor olyan, aki már gondolkozott, minekelőtte íráshoz fogna; csak azért ír, mert gondolkozott. Ez ritka fajta.“

„A második fajta, mely a gondolkodást addig elnapolja, míg íráshoz fogna, hasonlít azon vadászhoz, ki csak úgy szerencsére indul: aligha fog lőni valamit. Ellenben a harmadik ritka fajtának irodalmi működése hajtó vadászathoz hasonlít, amelyhez a vad már előre be van fogva vagy kerítésbe bezárva, ahonnan aztán csak úgy kiözönlök seregenként, hogy más ketreczbe szaladjon, hol végtére nem menekülhet meg többé a vadásztól.

Ily vadásznak aztán egyéb dolga sincs, mint czélozni és löni. Ez az egyedüli vadászat, melynek valódi haszna van.“

Azt hiszem, nem szenved legcsekélyebb kétséget sem, hogy melyik osztályhoz számítandó dr. Gyulai Pál.

Gyulai azonban egyszersmind költő, csakhogy költői jelentősége itt nem jöhet tekintetbe: a prózaikusról szólunk ma. (Lehet jó költő rossz prózaikus, mint pl. Salis a németeknél, és lehet jó prózaikus rossz költő: légio a példa!) És pedig a kritikus és aesthetikus Gyulairól, nem pedig a novellistáról szólunk, mert a novellistának is költőnek kell lennie; ellenben a kritikus és aesthetikusnak nem.

Gyulainak a magyar próza-irodalom körül szerzett nagy érdemei csak a kritika és aesthetika terén keresendők; in specie Petőfi ismertetésében. Azon szomorú napokban, melyek az 1849-ik viharra következtek, nem jutott senkinek eszébe kérdezni: vajjon honnan van a nagyszerű hatás, melyet e költő folyvást gyakorolt, miben rejlik egyáltalán Petőfinek aesthetikai becse?

Ekkor jelent meg az Akadémia közlönyében az *Uj Magyar Muzeumnak* 1854-ik évfolyamában (februáriusban) Gyulai tollából azon gyönyörű szép Petőfi-essay, az első ilyenmű műve a Petőfi-irodalomnak és még maig is az utolsó. Ennélfogva a magyar Petőfi-irodalom teljességgel pangásban van. Mert nem ismer más Petőfit, mint az 1854-iki Gyulaiét. És ez roppant nagy kár; kár, melyet még

nemzetgazdászatiilag is ki lehetne számítani. A világon minden jónak meg van a sajátságos rossz oldala.

Mig Gyulai e művével talán éppen annyit ártott, mint amennyit használt, addig második nagyobb-szabású lépése a Petőfi-irodalom terén minden kétségen kívül oly ritka érdem volt, hogy egyedül e miatt elfoglalja az első helyet a modern magyar irodalomtörténetírók közt: értem Petőfi vegyes műveinek kiadását.

I.

Szándékomat, hogy Gyulai művéből minél rövidebb kivonatot közöljek, meggátolta annak szép egyöntetősége, sőt félek, hogy további tartalmában is meg fogja gátolni. Ily körülmények közt csak az az egy remény vigasztalhat, hogy a szeretetre-méltó szerző, ki ismeretes védője az írói jogoknak, nem veendi rossz néven, ha tudtán kívül merem legnagyobb mértékben felhasználni művét. *) Különben megvallom, hogy rég volt szándékom e részben a szerzőtől engedélyt kérni; attól tartottam azonban, hogy amig megérkezik válasza, addig

*) Az olvasó képzelje mindenik fejezet elé Gyulai Pál tanulmányának ugyanazon római számmal megjelölt fejezetét s akkor megérti a szerző ezen bevezető sorait.

nemcsak egy fél, hanem féltuczat százados jubileumon is rég túlestünk volna.

Egyébiránt Gyulai maga mondja túlszerény bevezető soraiban, hogy „eszmecserére“ akart alkalmat nyújtani ez essay-jével, melyet elég önszigorral csak töredékes, sőt hiányosnak nevez. Túlszigorú ítélete nem áll; e „töredékes“ mű még máig legalaposabb, legkimerítőbb jellemrajza költőnknek, kinek méltóságos alakját Zilahy száraz krónikájából, vagy Szokoly hóbortos rajzaiból, vagy éppen felületes soi disant irodalomtörténelmi írka-firkákból, hogy mi nehéz felismerni, csak az tudhatja, ki a Petőfi-litteratura országos sokadalmanak tarka-barka piaczn sok ügygyel-bajjal keresztülvergődött.

Gyulai az első szakaszban nagyon helyesen tárgyalja a költő életét 1844-ig. Ez év fordulópont, habár nem is költői, de polgári fejlődésében. Ellenben Petőfi költészetének három phasisa eddig még egyáltalán nincsen meghatározva. Petőfinek országszerte divó sablonszerű népköltői jellemzése állja ennek útját. Előítélet, vagyis most már inkább utóítélet ez, melyben még egy Gyulainak is osztoznia kellett; de azért ne felejtsük el nagy érdemeit e téren. Midőn Gyulai fellépett 1854-ben, hogy állottunk a Petőfi-irodalom dolgában?

Azt mondtuk, hogy Gyulai alapította meg az egész Petőfi-irodalmat. És csakugyan oly tény ez, melyet eddig nem szoktak éppen figyelemmel

kisérti. Gyulai maga méltán panaszkodhatott tehát 1854-ben igen szelid indirekt módon: „Másutt kevésbé jeles költő is, mint aminő Petőfi volt, nagy figyelem tárgya.“ Csakhogy ezen szolid panasz nem nyúl bele az ellenséges causal-nexus nem éppen tiszta fészkebe; miért is éppen az ellenkezőt lehetne állítani. Azt, hogy Petőfi bizony mindig nagy figyelem tárgya volt, ama minden nagyszerű geniálitás fellépésénél tapasztalható ösmeretes csendes figyelemé. Avagy nem bukott volna meg Petőfi még 1847-ben mint bizonyos szépirodalmi társaság candidatusa?

Petőfi életében nem is létezett kritika az ő műveiről. Ez nagyon természetes dolog. Nem is lehet rossz néven venni senkinek, hogy a szép hullócsillagot részletesebben meg nem ítélhette. Az a kevés litteratura, ami Petőfiről a negyvenes években kritika gyanánt tekintetett, nem volt egyéb, mint részint pamphlet, részint panegyrikus, részint pedig jelentéktelen és mindig felületelmes elmefuttatás. Ehhez járult, hogy mind csak alkalmi rögtönzött litteratura az elsőtől az utolsóig, bele-számitva báró Eötvösnek szép, de igen rövid cikkét is („Pesti Hirlap“ 1847.) Gyulai essay-je az első mű Petőfiről, mely többé nem alkalmi a szó közönséges értelmében. Ezenkívül Gyulai még az első congeniális író, ki Petőfiről ír. Semmi külső indok sem készítette Gyulait, hogy Petőfiről írjon 1854-ben; ő csupán benső ösztönből írt. Innen magyarázandó meg művének szüzi szépsége.

De ha egészben véve még oly szép is, abból még nem következik, hogy egyes részleteiben vagy egész tendenciájában helyes is. Mert minden szüziessége mellett nem éppen ment bizonyos tendenciától.

Ezért voltam bátor a fentebbiben azon látszólagos ellentmondást kockáztatni, hogy e mű talán éppen annyit ártott, mint amennyit használt. Szándékom később részletesen kimutatni, hogy Gyulai Petőfi költői jelentőségének ösmertetésében tévedett; tévedett egyáltalán abban, hogy Petőfit a Petőfi utáni lyrával benső kapcsolatba hozta; szóval, hogy Petőfit az úgynevezett „új népies iskola“ megalapítójának tartja. A mindenható divat befolyásától még Gyulainak különben oly önálló essay-je sem szabadulhatott meg! Később ki akarom mutatni, hogy honnan vette ezen hibás nomenclatura („új népies iskola“) pszichológiai eredetét és honnan van, hogy Petőfinek népies költőnek muszáj lenni.

Gyulai cikkében először és pedig túlsúlyban fellépő biographiai adatoknak nagy érdemét kiki ismeri és felhasználja. Aki azonban, mint magam is, arra van ítélve, hogy Petőfi gyönyörű szép élete és költészetének számos színhelyét csak könyvből ismerje, az ne szóljon az essaynek ez oldalához. E részben osztom Lewes elveit Goethe biographiájában. Észrevételeim tehát csak aesthetikai-kritikai természetűek lehetnek és a költőnek emberi jellemét csak indirekt úton ítéldhetem meg,

azaz műveiből; olyan út ez, mely némelykor sokkal biztosabb, mint maga az empiria.

Legyen szabad végül Gyulainak ezen egy szakaszából csak a már érintett téves s túlzása által kétszeresen téves tételét kiemelni. Azt állítja, hogy Petőfi „föllépése kezdetén a népdalban a leggeniálisabb volt“. Továbbá, hogy „álnéven közlött népdalai idéztek elő legnagyobb hatást“. De nézzük csak az egész első, sőt a második phasisnak jobb termékeit; nézzük csak az 1839—1843-iki költeményeit Petőfinek. Ugynevezett „népdal“ nagyon kevés van köztük. A leggeniálisabb lyrai darabok pedig szinte kizárólagosan nem is nevezhetők népdaloknak. A „Felköszöntés“, „Jövendőlés“, „L.-né“, „Halálvágy“, „Én“, „Élő halott“; de még a nagyon populárisak is, mint „Dinomdánom“, „A virágnak megtiltani nem lehet“ és „Hej, nekem már vigasztalást mi sem ad“, nem annyira népies, mint egyáltalán szép emberi tartalmuknál, azon nemes indulat és a magyar parnassuson addig ily mérvben soha sem hallott igaz őszinteségük által ragadták el az olvasót és dalnokot. Szóval valódi lyra volt ez, de nem népies. Petőfi tetőtől talpig műköltő.

Petőfi maga persze az ellenkezőről volt meggyőződve, már a genie-nek sajátos passivitása, vagy szerénységnél fogva is, mely által legyen a költő egyebiránt még oly revolutionáris szellemű, bizonyos divatos követelményeknek mindig alávetve marad. S különben nem volt soha theoriája,

iskolája a szó magasabb értelmében. A népköltészet pedig már a harminczas évek óta nagyon kedvelt irány volt (miként még ma is az), melyhez gyakorlatilag egy Petőfi, ugyanis legjobban értett valamennyi író közül, s így könnyen elhitették Petőfivel jó emberei (névleg Vahot Imre), hogy ő kizárólagosan „népköltő“. Roppant csalódás.

Szerencsénkre azon kora phasisból fennmaradt nagyon is kézzel fogható bizonyítéka az önámításnak és pedig Petőfinek Bajzához intézett egy leveléből, mely Pozsonyban kelt 1843. június 1-én: „Tekintetes úr tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben irjam, követtem a „Távolból“-lal, aligha sikerrel.“ Most már nézzük az illető költeményt: „Távolból“. Olyan szempontból van választva és oly természetű maga a sujet is, hogy szerző, ki csak távolból népdalnak tekint, nem bírhat legcsekélyebb fogalommal a népköltészetéről és lehet ugyan practice jó „népköltő“, de kizárólagosan, vagy csak nagyobb mérvben az — soha!

II.

Gyulai méltán emelhetette ki Petőfinek „roppant munkásságát“. E nagyszerű tény mellett legvilágosabban szól már az alig huszonöt és fél éves korában elpusztult költő tollából csak önállóan megjelent műveknek tetemes száma: tizenkilencz külön

* kötet, illetőleg füzetből álló tizenöt rendbeli mű! És pedig elsőtől az utolsóig mind eredeti mű; nem holmi alkalmi compiláció vagy reflexirodalom, minő azon körökben készül, hol Petőfit corrigálandónak tartják, vagy pláne lenézik. Pedig volna még több füzet, sőt kötet elveszett, vagy ki nem adott, vagy éppen megsemmisített levél, költemény, színdarab (Zöld Marczi) stb. Bátran lehet tehát mondani, hogy hasonló arányban termékeny írója a magyar irodalomnak nincs s nem is lesz egyhamar.

Talán nem volt fölösleges ezeket kiemelni mai nap, midőn az írókat singgel vagy méterrel mérik és egy nem régen elhunyt irodalomtörténelem-íróról, ki pedig hosszú életében alig irt néhány kötet eredeti művet, kiszámították, hogy több mint félezerre rúg apróbb czikkeinek és írásbeli indítványainak száma. Mit mondanának ezek a plus és minus kritikusok és írók az ismeretes német didaktikai költőhöz, Hallerhez, ki eltekintve sok rendbeli nagyobb tudományos, ugymint költői művektől, csak tizenkétezer cikket irt egyedül a göttingeni „Gelehrte Anzeigen“ című folyóiratba? Pedig mindezek ma már szintűgy el vannak felejtve, amint lesznek elfelejtve más tudósok művei.

Petőfi munkásságáról hasonló, elismerő ítéletet hallottam egy tanú szájából. Vachott Sándorné, a szeretetreméltó költőnő beszélte el nekem (1871-ben), hogy családjával azon időben, melyről itten Gyulai szól (1844—45) egy és ugyanazon háznál lakott,

ahol Petőfi, illetőleg Vahot Imre is. A költőnő plasticailag adá elő, hogy Petőfi este nagy íróasztalához ült, mely legszebb rendben és üresen állott; másnap reggel pedig teljességgel be volt takarva teleirt papírszeletekkel és ívekkel.

Szeretném tudni, vajjon Gyulai Petőfi további jellemzésében, névleg a második szakaszban, nem lőtt-e túl a célon? A „korhelykedett” mindenestre igen erős kifejezés; mert magasb rangú költő, kinek verseiben a korhelykedés világos, de ön-ironiával előadott nyomai látszanak („Ivás közben”, „Szobámban”, „A csavargó”), az életben rendszerint annál messzebb szokott lenni ilyesmitől (példa Scheffel József, mint a „Gaudeamus” szerzője). Ez általános pszichológiai törvény. A „negédlések” többszörös hangsúlyozása Gyulai részéről szintén túlzásnak tetszik. Oly őszinte, egyenes, sőt goromba s szögletes jellem, minőnek Gyulai maga festi, hogyan lehessen az egyszersmind elannyira negédlő? Hiszen Petőfi az egész világirodalomban az őszinteségnek egyik legóriásabb fänomen-je. Az egész világirodalomban csak két író-t ösmerek még, kik az őszinteségnek hasonló martirjai voltak: Lessing és a XIX. század Lessingje: Schopenhauer. Lessing, Schopenhauer és Petőfi az őszinteség három apostola! Az igaz, hogy oly portéka az őszinteség, melyet a nagy világ fertálmiveltsége könnyen negédlés, vagy éppen gorombaságnak tart. Grillparzer szavai jutnak eszembe: „Egy, amiről a világ úgy-nevezett műveltjeinek rendszerint nincs fogalmuk,

hogy t. i. valaki keresztülvergődhetett azon a nagy complicált és mesterkélt állapoton, melyet ők miveltségnek neveznek és amely nem is egyéb, mint az; de hogy éppen ez uton a másik oldalról az egyszerű és természeteshez érkezhettek. Amazoknak ellenben minden egyszerű csak nyersnek tetszik“. (Schopenhauerrel szemben talán saját ítéletemet elfogultnak vehetnék; álljon azért itten egy angolnak ítélete őszinteségéről, John Oxenford-é, ki sem Schopenhauert, sem iskolabeliit nem ismerte és soha sem volt velők a legcsekélyebb összekötetésben, sőt ki ellenkezőleg Schopenhauer antagonistája. Oxenford azt mondja a Westmünster Rewiewben: „Soha se létezett író, ki oly kevésbé akarta volna tévútra vezetni olvasóit, mint ő.“)

E túlzó jellemzések összefüggnek még egy sajátságos hiánynyal: Petőfi-biografusoknál egyáltalán tapasztalható azon sajnos tünemény, hogy ők kivétel nélkül Petőfit mint *kész* embert ítélik meg. A felületesség tüneménye ez. *Petőfi élete pedig, úgymint költészete s egész jelleme, fájdalom, csak mint torso maradt reánk!* Ki merné a huszonöt és fél éves emberről, lett légyen ez még annyira érett is, állítani, hogy e fiatal lángész elérte akmé-jét?

Mily roppant élet- és teremő munkaerőt érezhetett kebelében e fiatal családapa, ki 1848-ban *örök időkre* eladja (aránylag) potom árért összes költeményeit?

Ennélfogva egyik főmomentuma Petőfi helyes

megítélésének a *fejlődésre* való kiváló tekintetben rejlik. Petőfit csak mint *készülő*, nem pedig mint *kész* költőt, csak mint *fejlődő*, nem pedig mint *kifejlett* jellemet szabad megítélni. Ellenkező esetben azon túlzásokba esik a biographus, melyek a fiatal embert, de csak mint *olyant* s csupán *csak fiatalságának természetes kifakadásaiban* jellemzik. Ennélfogva nagyon helyes lehet ugyan Petőfinek nem bánom néhol negédlő, vagy korhelykedő, szeszélyes, vagy sértő, nevetséges, vagy nyers (!) stb. stb. jellemvonásait felhozni; de nem helyes ezt tenni bárhol azon correlatum mellőzésével, hogy a 20—25 éves Petőfinek (emberi, úgymint költői) jelleme csak a *fejlődés* stádiumában állott s hogy különben (meglehet a tömeget nagyon mulattató) anekdotikus jellemvonásoknak semmi közük a költőnek nem empiriai jelleméhez és lelkének alaphangulatához.

A *fejlődés fontos momentumát* azonban eddig **A** nem akarták észrevenni Petőfinél; alkalmasint mert — igen közel fekszik; vagy mert a költő ritka, sőt a magyar irodalomban páratlan koraérettsége vezeti folyvást ezen tévútra kritikusaít. Innen ered aztán, hogy Petőfi szíve — úgymint szellemének mély alaplívoltáról a legferdebb és legéretlenebb nézetek uralkodnak mindenütt még maig!

Elannyira igaz ez, hogy Petőfire ugyancsak legtöbb joggal illenék, mit Jung-Stilling mondott Goethere: „Szíve, melyet kevés ember ismer, szint’ oly nagy, mint esze, melyet mindenki ismer.“

Különösen ami Petőfi szívét illeti: önzetlenebb, nemesebb, nagyszerűbb szív ezer meg ezer éven át nem termett és nem fog teremni e föld kerekén. És mi ennek az ára nálunk? Orrfintorgatás és „lenéző modor“-ról való parvenü pletyka. Irodalmi kofák készítik nálunk Petőfi jellemrajzait és a magyar publikum elég zöld, a Petőfi Zoilusok és hasonló usok nemes indulatú Petőfi kultuszát drága pénzen megfizetni.

Ezért voltam bátor első cikkemben azon látszólagos paradoxont kockáztatni, hogy a Petőfi-irodalom pangása kár, melyet még nemzetgazdászatiilag is ki lehetne számítani.

Mindezen rigorosus elítélések természetesen nem vonatkoznak Gyulaira, hanem csak egyáltalán a Petőfi-irodalomra. Hanem, hogy Gyulai különben oly érdemes essay-jével nem segített az említett irányban rút gyomként bujálkodó előítéleteket, sőt aljas rágalmakat egyszer s mindenkorra elég erős kezével kitépni (midőn ez még sokkal könnyebben történhetett volna!) ez már Gyulai rovására eső irodalmi vétek; habár nem positiv, hanem csak negativ vétek. Egyébiránt ne felejtsük el, hogy Gyulai, ki remek novelláiban oly gyönyörű érett psychologistának mutatkozik, talán Petőfire vonatkozólag a közpletyka (i. e. „öffentliche Meinung“) ferdeségeitől, mint fiatalabb kortárs, azoknak közvetlen hatásuk alatt állva, nem szabadulhatott meg. Mert mindnyájan, mint gyalgó emberek, habár egyébiránt még oly erősek is, mindig alávetve

maradunk saját korunk bizonyos irányainak, habár oly ferdéknek is.

Ehhez járul, hogy Gyulai egész naturell-je olyan, amely végképpen nem barátkozhatik meg egy Petőfivel. Tulajdonképpen maga vallja ezt, ez essay-jének bevezetésében is, elég meglepő, habár csak dicséretreméltó s mai nap elég ritka őszinteséggel.

Különösen, mióta a sors sógorságba hozta a két költőt, határozottan vonakodik az élő valamit írni a halottról. Tiszteljük e ritka szép jellemvonást, de nem mulaszthatjuk el ismételni, hogy ezen passivitas a magyar irodalomra nézve ez idő szerint oly veszteség, melynél nézetem szerint még az országos zilált pénzügyi viszonyok korántsem nagyobbak. Mert dolgozni s pénzt (adót) szerezni lehet mindennap; de a Petőfik még évezredek alatt se teremnek a gabonaföldön. Különben részemről mindig hittem s hiszem még, hogy Gyulai Petőfit mégis csak elé fogja venni egyszer, habár csak *aesthetikai* szempontból tárgyalva, mely a költőnek emberi jellemétől *teljességgel eltekinthet*. Mindenesetre több mint bosszantó furfangja az örökké furfangos véletlennek, érzéki világunk e förtelmes tyrannusának, hogy a magyar irodalomnak legnagyobb sphynx-ét (Petőfit) illetőleg éppen azon írónak ragadta ki kezéből a pennát, ki egyedül volt és volna még hívatva Petőfiről írni. Mert Gyulai még hibáiban is sokkal tanulságosabb, mint más író igaz helyeiben. Ha én Gyulai helyzetében

volnék, tudom, hogy nem hagynám kiragadni pennámat még a világ összes hatalmai által sem. Mert habár tisztelem is az ellenkező elvet, magaménak mégis csak ezt vallom : hogy *élet és irodalom* két külön dolog; de vesszen inkább az élet, mintsem az irodalomnak egyetlen kincse: az igazság!

III.

Ha Gyulait harmadik szakaszának élén jól értjük, akkor ő a fent jelzett hibákat itt nemcsak folytatja, hanem azokon még túltesz. Jellemi és szellemi halálítélet az, mely a fiatal Petőfi felett kimondatik : „Ilyen volt, ilyen fejlődésnek nézett eléje.” Ezen kételkedni nem lehet Gyulai szerint. De az ilyen merész fordulat, melyből (ítéleteinek egyébiránti nagy mérsékletessége mellett) több is lelhető az essayben, mindenesetre csak azt bizonyítja, hogy az illető egészen be volt pókhálózva korának elő- és utóítéleteibe. Meg vagyok győződve, hogy Gyulai kihuzná az ily határozott jóslatokat, ha újból kiadná az essayt, mi nagyon kívánatos volna.

Óvakodnunk kell azonban, nehogy Gyulai rovására írjuk azt, mi a kor rovására esik. Az essayista a maga bevezetésében panaszkodik, hogy nem lelhetők „kész nézetek“ Petőfiről. Ez nagyon természetes dolog: míg valaki az élők,

vagy nem rég halottakhoz tartozik, addig annál nehezebb őt helyesen megítélni, minél nagyobb ember volt. Ez is pszichológiai törvényen alapszik. De Gyulai csakugyan lelt bizonyos kész nézeteket. De ő ezeket nem hogy kritizálta volna, hanem még tovább fejlesztette.*) Tehát Petőfi legfiatalabb korából fennmaradt, régi előítéleteknek fejlesztője lett e különben oly szép essay! Arra nem gondolt szerző, hogy kortársnak kétszer óvatosnak kell lennie mindenütt. Mindez tehát nem Gyulai hibája; ő nem tehetett arról, hogy csak egy trienniummal volt fiatalabb Petőfinél és hogy ennek családja és számtalan barátjával közelebb ösmeretségben állott, kiktől talán öntudatlanul, de mégis csak elfogadott egy vagy más túlzást. Szóval Gyulai míg egyrészt nagyon szerencsés helyzetben volt, mint költőnk biográfusa, addig más-

*) Mily *contradictio in adiecto* rejlik e máig általánosan divó felfogásban! Azt akarják, hogy Petőfi *par excellence* „népköltő“ legyen; de már azt, hogy mint népköltő állítólagos „nyers“ és „pórias“ fordulatokkal éljen, azt — bűnül rójják fel neki. Ő legyen „népköltő“, de éljen szaloniasan! Ha ezt csak irodalmi zsibárusok tennék, kik viselt véleményekkel üzérkednek, akkor nem volna szükséges türelmét veszteni és haragosan beleszólani, hanem országszerte hirdetik még a Gyulaik is az ily légből kapott követelményeket és vádakát. Míg Shakspere, Goethe legmerészebb kifakadásait, valóban pórias fordulatait észre sem veszik vagy éppen helyeslik, addig Petőfi műveiben lesik az úgynevezett „pórias“, „nyers“, „cynicus“, „vastag“ helyeket. (Meltzl jegyzete.)

részt éppen ezen szerencsés helyzet hátrányainak maradt kitéve. Ehhez járul, hogy egyáltalában bármely emberi életnek, mint egésznek megítélése annál nehezebb, minél közelebb állunk hozzá. Ezért legnehezebb, sőt teljességgel lehetetlen saját életünket és jellemünket hiven lefesteni.

Gyulai tehát nagyobb köszönetet érdemel e művéért, ha kevesebb általánossággal, abstrakcióval, conclusioval bibelődik és annál több konkrét esetet hoz fel. Szóval, ha detailban marad; legyen az biographiai vagy aesthetikai; mert mindkettőben érdekes és tanulságos még a legnagyobb hibák mellett is. Nincs is irodalomtörténetíró széles Magyarországon, ki e nemben kiállná a versenyt Gyulaival. Ezenkívül mily szép a prózája; még a rithmusi festészet sem hiányzik belőle (pl. hol Petőfit a viharadárhoz hasonlítja). Egyáltalában nem lehet elvitatni, hogy e műben több a költői, sőt rhetorikai, mint történelmi előadás. Ez az összefüggés a fent tárgyalt hiányokkal, melyekkel még sok, nagyon sok hibás detail, különösen a jellemrajzra vonatkozólag, összefügg. E szakasz kezdetén Petőfi barátjait sértő negédléseiről szól. Ez is csak túlzás! Barátjai soha se tudták a költőt az embertől megkülönböztetni, talán csak Vahot Imre és még egy vagy két Petőfihez nem is közel álló író kivételével. Hogy Petőfi természeténél fogva nem lehetett éppen társaságot szerető egyéniség — ezt ki vehette méltán rossz néven? Akinek ily komoly hivatása

van, mint neki, annak vajmi kevés ideje marad barátságos mulatság és pletykára.

Azután lássuk az érem másik oldalát is. Mily tapasztalatokat kell neki szereznie a barátság ugyanis meglehetősen puszta terén? Mily túlérzékenyen viseltetett iránta Szemere Miklós, sőt Vörösmarty is. A lángész füsttel is jár, s ha az a kevés füst kissé megtalálta csipni egy vagy más barátnak szemét, szükséges volt-e mindjárt oly nagy zajt csinálni? Midőn a fiatal Goethe meglehetősen nyers és csipős pamphletjét („Götter, Helden und Wieland“) intézte a tizenhat évvel idősebb Wieland ellen, a szeretetreméltó Wieland folyóiratában lenyomatta és mint nagyon sikerült satírát olvasóinak figyelmébe ajánlotta. Pedig Goethét akkor még nem is ismerte és becsülte személyesen. Ha ez esetet összehasonlítjuk a Petőfi–Vörösmarty-féle sokkal szelidebb és ezenkívül barátok közt történt összekocczásával, akkor mindenesetre igazságosabban fogjuk megítélni Petőfi félreismeret szívét és jellemét.

De lássunk egy más esetet, mely ugyanazon időben adta elő magát, melyről Gyulai itten szól. Ez eset magában véve nagyon alárendelt értékű, de mint kritikai adat (Petőfi téves jellemezésével szemben) megérdemli, hogy tárgyaljuk. Gyulai maga is kiemeli, hogy mily megbotránkozással vette a közönségnek és különösen Petőfi „barátjainak“ nagyobb része az „*Utirajzokat*“ 1845-ben, melyek tele vannak legártatlanabb „Jugendeselei“-okkal.

Heine nevezte így azokat a sajátságos ügyetlenségeket, melyek a fiatalság természetből annál biztosabban folynak, minél egészségesebb az. De némely „barátja“ Petőfinek még a legártatlanabb pajzánságért is neheztelt, sőt mi több: az egyik még egy hosszú „nyilatkozatot“ is bocsátott a nagy publikum elé, melyben Petőfi jellemét hiven lefesti, oly hiven, amint lefestették azóta is.

Az „Életképek“-ben megjelent útirajzok helyes és igazságos megítéléséhez mindenekelőtt szükséges a költő fiatal korát és sajátságos életviszonyait számba venni. Igaz, hogy egy-két helyen nevetségesek is; de nem volt-e teljes joga ehhez a huszonegy és fél éves pajzán költőnek?

Hogy ezért életében is „nevetséges“ lett volna, miképen Gyulai látszik állítani (talán Pákh tradíciójából?), ez újból erős túlzás. Barátjaival történt számtalan összekocczanásai alkalmával mindig méltóságos alakban áll előttünk a költő; mert a számtalan igazságtalanságot mindig csak a legnemesebb visszautasítás viszonzta. Így cselekedett ő a Szeberényi-féle, így a Garay, így a Tarczi-féle ügyben?

De beszéljen egy idevágó eset. Kovács Pál írja („Képes Ujság“ 1852. aug. 14.):

„Őszinte baráti viszony fejlődött ki köztünk, s midőn akkoriban egyetlen vidéki magyar lapnak, a „Hazánk“-nak szerkesztését magamra vállalam, Petőfi Sándorral, mint rendes és igen szorgalmas munkatársammal dicsekedhetém. Érdekes lehet ma

tudni az ő verseivel vitt gazdálkodását. Egyszerre egy évnegyedre rendszeren hat darabot szokott küldeni, melyeket az ő általa meghatározott időben s kijelölt rend szerint kelle közölni. Ennek megtartásában ő a pedántságig szigorú volt, annyira, hogy egy ízben komolyan megdorgált azért, mert egy versét nem az általa kijelölt sorban közlöm. Erre vonatkozólag következő levelet írá akkor hozzám:

Pest, febr. 16. 1847.

Édes Palim! Nagy meglepetéssel pillantottam meg éppen most a Kutyakaparót a Hazánkban, miután én a küldött verseket megszámoztam, s kértem önt, hogy a szerint adja őket. Megvallom, ilyesekhez én nem vagyok hozzászokva. Ez egy kis szerkesztői önkényt azonban elnézem; de jövőre határozottan kinyilatkoztatom, hogyha önök előleges tudósítás nélkül ilyesmit tesznek verseimmel, kénytelen leszek magamat a Hazánk íróársainak sorából kitöröltetni, először azért: mert én nem ok nélkül számozom verseimet, mulatságból vagy gyermekségből, másodszor és kiváltképpen pedig azért, mert én halálos, irtóztató ellensége vagyok mindennek, mi az önkény árnyékát viseli is! — Isten önnel. Öszinte barátja — Petőfi Sándor.

Azonban, amily hirtelen fölgerjedt, épp oly gyorsan csillapult is indulata, mert harmadnapra már így irt:

Pest, febr. 18. 1847.

Édes barátom! Meglehetősen goromba levelet

irtam önnek tegnapelőtt; bárcsak elveszett volna a postán! De eszembe sem jutott, hogy — egyéb akadályok is léteznek a magyar hazában — s hogy ön e miatt szegte meg kívánságomat, miszerint úgy adja verseimet, amint számozva vannak — — — —

Ez is barátját „sértő“ negédség volt-e?

IV.

Gyulai negyedik szakaszában újból túlzásokkal kezd. Mindenekelőtt Petőfinek három olyan művéről szól, melyekre nézve a kicsinylés hangja már a negyvenes évek óta valóságos divat lett. Ez felületes és kritikátlan egyrészt; de mi több, másrészt nagyon igazságtalan is. Zöld Marcziból fájdalom nem maradt fenn még egy betű sem. De jól tudjuk, hogy Vahot Imre, úgymint Obernyik, tehát ketten dicsérték és fel akarták venni a „szinműtár“ című gyűjteményükbe. Vahot Imre pedig mégis csak több egészséges izléssel birt, mint az akkori impotens glacé keztyűs betyárizmus uralkodó koripheusai. (Császár s. m.) Túlzás Gyulai részéről, különösen az „erőltette.“ A Petőfik nem szoktak erőltetni. Hanem igenis habozni, hivatásukat félre ismerni, kétkedni: — ezt szokták, mert csak ez az út az, mely a valódi dicsőséghez vezet.

„Nyom nélkül enyészett el a Tigris és Hiéna“, melyről Gyulai többet nem is mond. Pedig ez a dráma szerencsénkre létezik még. Megjelent Pesten Emichnél 1847-ben és ki-ki olvashatja és meggyőződhetik arról, hogy mily felületes eljárás brevi manu elítélni az ilyen minden esetre geniális darabot.

Ha Shaksperék — Goethek — vagy Schillerekből állana nagyobb része a magyar drámairodalomnak, akkor némileg megbocsátható volna ez ítélet, bár úgy sem magyarázható — aesthetikai indokokból.

Ennek a „történeti drámá“-nak meséje már Szigligetinek tudvalevőleg megkoszorúzott, de kellőképpen silány, habár kedvelt tragédiájából eléggé ismeretes; máig csodálom, hogy nem hozták még színpadra, már ha egyéb okból nem, csupán csak az összehasonlítást illető kíváncsiságból. Lessing, kinél pedig nagyobb dramaturgot a makrokosmos és ennél fogva a budapesti nemzeti színház mikrokosmosa talán nem látott, Lessing azt mondta, hogy ő nem merne végleges ítéletet mondani bármely drámáról, míg nem látta színpadon; szóval a színpad egyedüli próbaköve a drámának.

De Petőfi drámájának egyes részletei már olvasásakor, azt hiszem, még a legjózanabb és legmindennapiasabb szívet is elragadják. Mily pompás a *dialogus*, mily csattanós és művészi minden betű benne, mindjárt az első felvonásban. (1., 6. és 7. jelenet.)

Vannak ugyan nagy nyavalyái ennek a műnek; de szeretnénk ezekről a színpad előtt itélni, *lát*ni, hogy mennyire hátrányosak a praxisban is a theoreticailag felismert hibák. (Különösen a sok „változás“ is.) Fájdalom nincs terünk bővebben foglalkozni e darabbal, de utalunk a magyar drámairodalomnak e gyöngyére magára, melyet szinte kívánnánk a színpadon látni.*)

Petőfi a darabot egy összekocczanás miatt visszavonta. És csoda-e, hogy a primitív, kisvárosias irodalmi és journalistikai viszonyok mellett (melyek részben még maig virágoznak) egy olyan rendkívüli tünet, mint Petőfi miatt, „örök perpatvar“ volt? Csak az lehet itt a kérdés, hogy ki volt a vétkes? Gyulai nem dönti el e kérdést, sőt mi több, ő is e helyen hallgatólag Petőfit lát-szik bűnösnek tartani. Ez pedig mindaddig igazságtalanság, míg nem bizonyul be az ellenkező. Vádolni könnyű — különösen nagy író, ki jár-talan nagy utakon járva, már csupán e miatt a nagy többség által örökké görbe szemekkel íteltetik meg. Midőn a fiatal Goethe Weimarba ment és rövid idő mulva követségi tanácsos lett, az egész ottani társaság és pedig az élite irigysége valóságos dühvé nőtte ki magát, miként Wieland írja. Így Petőfi

*) A darab 1883-ban november 3-án színre is került a kolozsvári Nemzeti Színházban. E. Kovács Gyula sceni-rozta a darabot, melyet többször is adtak.

phänomenális ember léteire szintén a legnagyobb dühnek volt kitéve teljes életében.

E miatti panasza állandó themája az ő verseinek, mint Goethe és más nagy költőének is.

A „Hóhér kötele“, melyre Gyulai szerint „ma már alig emlékeznek“, ennélfogva tehát mindenestre — ismeretesebb ma, mint 1854-ben. E regénynek egyik nyavalyáját Brassai kitalálta, midőn beszéd közben egyszer a franczia rém-regények legszerencsétlenebb utánzásának nevezte. Mind a mellett merem állítani, hogy e regény mindig fenn fogja magát tartani az irodalomban. Mert van némely tulajdonsága, mely mindig becsessé és élvezhetővé fogja tenni és azon kívül is (eltekinthetve a rémületestől) nagyon eredeti. És az eredeti, különösen ha bizzar, miként itten, mindig kapós, talán azért, mert ritkán áll a művészet magaslatán, mint amelyhez a tömeg fel nem ér. Egyébiránt is a „Hóhér kötele“ nem közönséges regény. Legnagyobb nyavalyája e regénynek nézetem szerint a *biographiai* alak. Ha nem volna biographiai, akkor élvezettel lehetne végig olvasni. Azáltal azonban, hogy az egész rémületes történet *első* személyben adatik elő, nagy visszatetszést szül, sőt a végén undort gerjeszt az olvasónál. Mert ki ne borzadna vissza ily diabolikus és mind a mellett pharizeusi főszemélytől, mely véres életének részleteit személyesen közli a szegény olvasóval. (Még szerencse az olvasóra nézve és elég ügyesség a költő részéről, hogy a főszemélynek gonosz jelleme egész mez-

telenségében csak az utolsó lapon sül ki. De ebben rejlik egyszersmind a jellemrajzolásnak némi következetlensége.) Az egész nem gyakorol művészi hatást; kivéven egyedül a Hiripi-episodusban, mely szép és megérdemli az ismételt olvasást. Különös, hogy ennek a regénynek ugyanaz a témája, mi az említett drámának: a bosszú. De ez a regény egyszersmind a magyar sociális életnek egyik leg-szomorúbb tályogát érinti, ezért megérdemli, hogy örökké tiszteljük és becsüljük: a kártyázást, a glacé-keztüis betyárizmus ezen legundokabb oldalát.*)

Petőfi tehát még leggyengébb műveivel is nemzetének oktatója volt és marad; és ezt fel nem ismerni, vagy tagadni legalább is rövidlátóság. Mily szép hazafias érzületet tolmácsol például a fent említett dráma, hol Petőfi-Saul (III. 1) ekkép szól: „Van egy bűn. Ha létezik a pokol, úgy azt az Isten ezen bűn számára rendelé, mert más nem érdemel pokolt. Ha vannak ördögök és van fejedelmök: úgy ez a bűn az ördögök fejedelmének koronája. Ez a hazaárulás. Jaj annak, aki ezt elköveti, még annak is jaj, aki erre csak gondol is, hogy elkövesse. — Óvakodjatok a bosszú indulatától; ez a kém, melyet a sátán küld ki, hogy számára lelkeket vesztegessen meg.“

*) Az 1846-beli budapesti lapok ujdonságaiból meglehet győződni, hogy mily nagy mérvben uralkodott éppen akkor a fővárosban a kártyapestis. Kétségkívül befolyással volt a „Hóhér kötelé“-re e tünemény. (*Meltzl jegyzete.*)

És mindez „nyom nélkül enyészett“ volna el?
És ha igen, megérdemelte-e?

Gyulai nézetei Petőfi kritikusaírók szintén felületesek és — igen udvariasak. Császár Ferencznek Petőfi ellen intézett *botrányos megtámadásáról* csak azt mondja, hogy „igazságtalanul bírálta meg“.

— Petőfi pseudokritikusainak témája igen termékeny, s alig hiszem, hogy valaha költő aránylag véve oly nagy számmal lett volna megáldva ellenségekkel, mint Petőfi. Helyesen tette ugyanis, hogy kritikusaírókat „ellenségei“-nek tekintette, miként Gyulai némileg gúnyosan említi. Mert jóakaratból s minden melléktekintetek nélkül Petőfi életében talán csak egyetlen egy ember nyilatkozott róla; és ez sem tulajdonképeni kritikát írt, hanem inkább csak (ritka nemesszivűségéről tanuskodó) szózatot a minden oldalról gyalázatosan megtámadott költő érdekében; szózatot, melyet azonban elég gyöngéden kritika alakjában hozott a Petőfi dolgában egészen félrevezetett közönség elé. Igen későn történt e felszólalás (1847-ben). A pseudo aesthetikai gyom már szinte rengeteg erdővé nőtte volt ki magát. Mert az irodalmi gyom diabolikus gyorsasággal terjed. És ez nem is volt csoda. Eötvös, akiről szólok, nem tartozott Petőfinek benső barátjaihoz s méltán várhatta, hogy szólaljanak fel előbb a költő szívéhez közelebb állók a „kritikusok“-nak leghallatlanabb garázdálkodásai ellen.

⚡ De a jó Bajzák, Vörösmartyk alkalmasint azt

hitték, hogy ők már eleget tettek Petőfiért. Vahot Imrét mindenekelőtte csak szerkesztői, azaz üzleti érdekek kapcsolták Petőfihez; ő a költőhöz való viszonyát másképp foghatta fel, mint mások; és ehhez neki teljes joga volt is. És ez nem volt titok a nagy publicum előtt sem. Az ő kemény, de igazságos felszólalásai ennél fogva többet ártottak Petőfinek; mert ki hitte volna komolyan, hogy Vahotból egyéb érdek is szólhat, mint szerkesztői; noha teljes meggyőződése, hogy Vahot Imre nem csak önérdékből becsülte nagyra a nagy költőt. Sőt Vahotnak meg van az a nagy érdeme, hogy ő az első egyike, vagy talán az első magyar ember, ki nyilvános, világos és teke-tória nélküli ítéletet mond Petőfiről minden diva-tos és elővigyázatos kötszó nélkül, s megjósolja ennek jövőjét.

Mily roppant erkölcsi támasza lehetett mindez a magával már-már meghasonlott husz éves kezdő költőnek! Ezt nem szabad elfelejteni Vahotnak! (Petőfi maga is érezhette, midőn rövid idővel az őt elsodró vihar előtt kibékült Vahottal.)

Petőfi egykorú „kritikus“-airól lesz alkalmam másutt külön értekezni; most csak néhány ide-tartozó kiváló esetet fogok felsorolni, mielőtt azo-
kat megelőztem volna néhány általános megjegy-zéssel. Általában Petőfinek úgynevezett kritikusi nem voltak hivatottak ily tisztre, félmivelt fertály-litteratusok vagy dilettánsok voltak kivétel nélkül.

Ily bírónál most már nem értetik-e magától,

hogy ezek egy Petőfivel szemben csak hetyke lenézéssel, lóháton ülve írhatnak? Különösen miután Petőfi már a Garay-féle ügyből (mely talán csak Garay emlékező tehetségének nem vált tiszteletére?) 1843. nyár óta ismeretes volt a magyar journalistika egész mikrokosmosában, mint oly ember, kinek sokkal több a szabadlelkűsége, mint valamely közönséges szegény fertályliteratusnak.

S csakugyan Petőfinek mindjárt első bírálója, valamely alárendelt journalista volt az, ki a hangot úgy vette, miként ez a pseudokritikusok koncertjében azóta uralkodóvá lett. Alig hinné az ember, hogy ez ugyanazon hang, mely *még maig szinte kizárólagosan uralkodik Petőfi megítélésénél.*

1844. december végén történt ez a nevezetes hangadás a „Honderü“-ben, melynek akkor még munkatársa volt Petőfi. Nádaskay Lajos volt ez első „kritikus“ s ennél fogva a költő többi kritikusi még maig is kevés kivétel nélkül: Nádaskayánusok.

Nádaskay pseudokritikájának legfontosabb momentuma az, hogy a „pórias“-ra való figyelmeztetés tőle származik. Három utolsó kikezdésében négyszer hányja szemére Petőfinek, hogy ő „pórias“. Császár F. id. megtámadásában tehát Nádaskay után indult. Azóta untig kellett hallanunk és kell fájdalom hallanunk még maig is, különösen Toldy műveiből, hogy Petőfi részben pórias vagy nyers

stb. költő. Láttuk fent, hogy még egy Gyulai is osztja ez igazságtalanságot. Mert a negyvenes évek kritikája úgy megszoktatta a későbbi kritikát erre a vádra, hogy azon kétkedni többé senkinek sem jutott eszébe. Ezért legyen szabad erre néhány megjegyzést tenni, noha már többször is volt alkalmam e vádat igazságtalannak nevezni. De nemcsak igazságtalan, hanem hebe hurgya is és a negyvenes évek journalistikájának nagyon csekély olvasottságáról és tehetségéről tanuskodik. Legnevetésesebb oly író szájában, ki a hatalmas Dantét már fordítgatta. Nem akarok arra különös hangsúlyt fektetni, hogy Shaksperet akkor már nálunk is elsajátították volt, noha inkább csak német fordításokból (ha Lemouton Emilia kezdeményezéseitől eltekintünk); de csak azt az egyet tartom nagyon megfontolni való dolognak, hogy az akkortájt a közel fekvő Bécs városából elterjedt és — még országszerte divott Blumauer-féle parodisticus irodalomból talán csak tudhatták, hogy mi a parodia, vagy travestia!

A Helység kalapácsának, e geniális parodiának ily félremagyarázása, mely még 1847-ben felmerül, valóban szinte megfoghatatlan. De még megfoghatatlanabb a pórias és nyerseségért való megleczkéztetés, amelynek a fiatal Petőfi folytonosan ki van téve, kinek már akkor több iskolája volt, mint kritikusaínak; noha nála is hiányzott a magasabb iskola. De ő nélkülözhetette is s sok tekintetben előnyére vált ez a hiány. Mert ő a legérettebb

aesthetikát hordozta szívében; és azt, amit egy Lessing csak abstracto tudott, azt egy Petőfi in concreto gyakorolta a legnagyobb könnyűséggel.

De nézzük közelebb Petőfinek úgynevezett pórias vagy nyers elemeit. Petőfi sohasem használ erősebb kifejezéseket, mint a minőt a legmiveltebb magyar ember társaságában majdnem minden nap hallani. (De elvégre is a társaságra való tekintet nem szolgálhat zsinórmértékül az aesthetikának, vagy költészet- és egyáltalán művészetnek.) És pedig használja Petőfi ott, ahol a dictio plasticája követeli! Mi a németországbeli legműveltebb embereknek a „Himmelsakrament“, vagy „Kreuzschockschwerenot“ és még néhány durvább fordulat, az a magyarországbelinek a „veszett fene“ stb. Senkinek se jut eszébe úgy az egyiket, mint a másikat etymologiai bonczkés alá venni és azt constataálni, hogy nagyon rút, pórias stb. Csak attól függ minden, hogy hol és mikor alkalmaztatik a rút! Mert a rútnek is van aesthetikája (melynek systemjét Rosenkranz építette Lessing Laokoon-jának egy fordulatára). Shakspere az V. Henrik királyban (III. 3.) egy oly jelenetet hoz a szinpadra, mely a rút kifejezések netovábbját tartalmazza. És mégis szép az egész és genialis.

Az igaz, hogy franczia nyelven van közbe szúrva az egész jelenet, de annál genialisabb:

Catharina. Alice, tu as été en Angleterre et tu parles bien la langue du pays.

Alice. Un peu, madame.

Catharina. Je te prie, enseignes la moi ; il faut, que je l'apprenne a parler. Comment appelez vous la main en Anglais ? (stb. stb.)

Az egész elég ismeretes; de még a legkényesebb izlésnek sem jutott eszébe Shaksperenek szemrehányásokkal megköszönni azt, ami, igaz, hogy csak a világirodalom óriásainak privilegiuma: az emberi szív legtitkosabb titkait árulás nélkül elárulni. Legfeljebb Shakspere kortársai és gáncsolói lehettek még oly tapintatlanok és együgyűk mint a — Nádaskayak és Császárok. (Ezért is teljes meggyőződése, hogy Petőfire Shakspere sorsa vár.)

Tudjuk, fájdalom, igen jól tudjuk, hogy mi mohó gyorsasággal terjedt el a Petőfi ellen (eleinte talán inkább csak tudatlanságból?) szórt póriaságnak hazug vádja; még tüstént azon órában.

Ez volt az elsődleges (primär) Nádaskayánizmus.

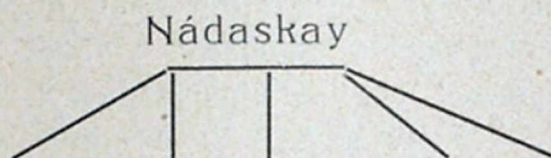
A következő év (1845.) már sokkal gazdagabb volt ellenségeskedésekben. Ez a Nádaskayánizmus most már Szeberényi, Császár, Toldy, továbbá a névtelen magyarkák szerzője és végül Nagy Ignác (Tigris költészete) és miként magától értetik a Honderűnél magánál is: másodlagos (secundär) Nádaskayánizmussá fejlődik. De ez még nem minden: 1846 és 1847-ben (névleg, midőn a költő „Összes költeményei“ megjelennek) a harmadlagos (tertiär) Nádaskayánizmus kezd uralkodni: itt is mindenekelőtt a Honderű (Zerffi) a hangadó, mely-

nek hatása alatt öntudatlanul áll a „Magyar Szépirodalmi Szemle“ (Pulszky F.) és végül mint opus coronans finis: a Futár szerzője, Greguss Ágost.

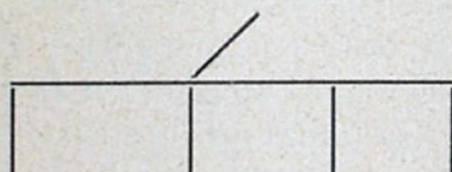
Álljon itt könnyebb áttekintés végett a légből kapott vádnak egész származati táblája:

I. (1844.)

(Honderű 1844. decz. 21.)



II. 1845. Szeberényi L. Toldy F. Császár Magyarkák Nagy I.
(Lipcse.) (Menny és pokol.)



III. 1846/47. Pulszky F. Poor Imre Zerffi Greguss Á.
(„M. Szépirod. („Hírnök“ (Honderű („Futár“
Szemle“ 1847. 1847. 1846. Szarvason,
május 2.) nov. 19.) október) 1847. szept)

De akadt mégis, már mindjárt 1845-ben, egy jó barátja Petőfinek, ki barátságosan sokat írt róla és eltekintve néhány apróságoktól, nagyon helyesen ír; sőt talán Vahot és Eötvösön kívül leg-helyesebben. Csakhogy nem tartotta szükségesnek valódi nevét kitenni. Szeverin álnéven jelent meg. És ez a melléktekintet nagyon megcsökken-

tette nemes fellépésének fontosságát, sőt becsét is az utókor előtt.

Vahot Imre lapjában jelent meg 1845. októberben Szeverin ügyes levele, mely minden rövidsége mellett Petőfinek költői jellemét talán hivebben festi le, mint magának Gyulainak egész essay-je; noha Szeverinnél sem hiányoznak a túlzó és elhibázott vonások.

De ez az egész felszólalás elhangzott nemcsak az írói körökben, hanem úgy látszik a nagy publicumnál is; emelhetette csendben ugyan a költői hírt, de a félreismert jellemet nem rehabilitálhatta. Mert nem szabad elfelejteni, hogy Petőfi az egész 1845. éven át *kizárólagosan* csak Vahot Imre „Pesti Divatlapja”-ba írt és hogy éppen csak üzleti fogást kerestek a nagy publicumban a Szeverin álnév mögött. Mindenesetre nem volt oly nagy ügyesség ez álnév, mint maga a levél. Szeverin még többször nyilatkozott Petőfi költészetéről. De a költő képe mindinkább eltorzított; napról-napra hibásabban ítélték meg — Magyarországon. Annál helyesebben kezdik már megítélni és becsülni a határon túl. Petőfi csakugyan korán, huszonkettedik évében tapasztalta, hogy mily igaza volt a híres gör-litzi csizmadiának a mystikus philosophus teutonicusnak: „Amit hazám eldob, azt örömmel fogják felszedgetni az idegen népek.” Megjelent Bécsben még 1845-ben, noha 1846. évszámmal, az első német fordítás Petőfiből Dux Adolftól. Megvannak nagy hibái a könyvecskének; de a prioritás dicsőségét

nem veszik el tőle. Mihelyt a sok fertálylitterátus itthon észre veszi, hogy a nyers népköltőt már fordítani kezdik Bécsben, ők is kezdték (titokban) többre becsülni a költőt. De az álkritika maga azért csak annál mérgesebb lett.

Elítéltem mint álkritizálást az egész Nádaskay-ánizmust mindhárom rendbeli tüneményében; sőt hozzá számítottam még a nyílt rágalmazásokat is. („Magyarkák“ és Greguss Ágost „Futár“-ját.) Ily szigorú elítélés közelebb indokolandó. Gyulai nagyon hüen adá elé néhány vonással állapotát a Petőfit közvetlenül megelőző magyar lyrának. (Csak-
 A hogy határozottabban kellett volna kiemelnie a *német* romantica befolyását, sőt utánzását, Kisfaludy K. és Vörösmarty részéről.) Petőfi mint phänomenalis, tősgyökeres magyar költő, ez ellen *akaratlanul* reactió gyanánt feltámadván, nagyon természetes következés volt, hogy viharos össze-
 ütközések keletkeztek. De azért szükséges-e Petőfit kárhozlatni, Petőfire a póriast ráfogni? holott ez utolsó kétszeresen nevetséges, mióta tudjuk, hogy Nádaskay, az autora, csupán csak az ugyis félre magyarázott parodiára (A helység kalapácsa) vélte alkalmazni. A félremagyarázás még 1845-ben Toldy f. i. kritikájában konstatáltatott. Szükséges volt-e egy fiatal geniet minden lépten-nyomon meg-
 leczkézteni?

Toldy tartott már 1843. februárban egy beszédet a magyar lyra „jelen állapotjáról“, amelyben leg-
 jobban szerette volna vissza Kisfaludyzálni a magyar

költészetet. Így terjedt el az álaesthetikai izlés. Ki mert volna Toldy ellen szólani, kinek az irodalom egyéb téerein nagy érdemei voltak. Nálunk nem azt becsülik vagy gáncsolják, hogy mit mond valaki, hanem azt, hogy ki mondja. Alig hinné az ember, hogy e részben is külföldről jött a helyes vissza-utasítás.

Élt akkor egy derék magyar professor a bécsi egyetemen, ki a modern magyar szépirodalmat leg-helyesebben ítélte meg az akkortájt leghíresebb bécsi tudományos folyóiratban. *Jogász* létére megszégyenítette a hivatott magyar aesthetikusokat. Ír egy hosszú cikket 1845. júliusban a „Die neuere ungarische lyrische Poesie“-ról és célzással Toldy-nak (azaz akkor még Schedelnek) említett beszédére, következőképen szól:

„Nur muss man nicht gleich Verfall dort bemerken wollen, wo ein freilich dann und wann etwas zu keck und regellos emporstrebender Jugendgeist wirksam ist. Auch scheint uns der Stoff, den die neuere ungarische Lyrik bearbeitet, wenigstens bei einzelnen Dichtern keineswegs so arm und so wenig vielseitig, als das angeführte Urtheil ihn fasst.“

Ez a derék magyar professor Wenzel Gusztáv volt. (Petőfit csak röviden említi s *saját fordításokban* közölt mutatványokban, csak az idősb lyrikusokat mutatja be Eötvös és Erdélyi-ig.)

E cikk mindenesetre sokat használt a magyar irodalomnak egyáltalán és Petőfinek in specie.

Kezdték figyelemmel kísérni Petőfit a német birodalomban is *már akkor*. (Több tekintélyes folyóirat említi.) Nem volt tehát szükség irodalmi voyageurekre, kik „in Petőfi machen“.

Mindez nem bántotta a magyar álaesthetikát. Mikor 1847 elején híre keletkezik annak, hogy Petőfi összegyűjti összes verseit, az okoskodó „Magyar Szépirodalmi Szemle“ elég tapintatlan a „fiatal“ költőt *előre meginteni* bővebb cikkben, hogy válogassa jól ki!

És mikor aztán megjelenik a vaskos kötet maga a magyar könyvpiaczon, addig soha sem látott pazar kiállításban (az egész magyar irodalomnak legdrágább kincse!), akkor ugyanazon szemle neki rohan két cikkben és felmelegíti a — Nádaskayánizmust még egyszer 1847-ben. Ezen anonym kritikát Pulszky, Ferencz írta; 1847. május elején jelent meg. Én részemről nagyon valószínűnek tartom, hogy báró Eötvös f. e. felszólalása (Pesti Hírlap 1847. május 14.) ez igazságtalan és túlzó kritikában gyökerezik. De ez csak hypothesis.

Mily kritikátlan, és felületes ezen a helyen is Gyulai essay-je!

Ő ezt a felületes, álaesthetikai két cikket, mely teljességgel a legalárendeltebb dilettantismus férczműve, „legalaposabb, noha túlszigorú és sok tekintetben hiányos ítélet“-nek nevezi.

Pulszky aestetikáját álaesthetikának neveztem; kritikája pedig álkritika. Szembeötlök azonnal, hogy ez a felületes mű néhol még a kritikai tiszttel

visszaélést is követ el. Azt sejteti ugyanis egyik helyen, mintha Petőfi „Rossz verseimről“ (1845.) című költeményében kritikussait „ökrök“-hez hasonlitaná. Pedig Petőfi soha sem hasonlította költeményeiben ökrökhöz kritikussait; hanem igen is egy heterogen polemiai cikkében (Szeberényi és Dömjén ellen 1845-ben) nem annyira ökrökhöz hasonlítja kritikussait (mert tulajdonképpen akkor több ökrőről kellett volna szólnia), hanem inkább egy pompás képpel maga-magát kis pacsirtához. „Mint néz le a nagy-nagy ökör a lábainál szaladó kicsiny kis pacsirtára.“

Hogy Pulszky „sületlenségek“-nek nevezi Petőfi Felhőt, melyeket mint külön gyűjteményt nem is ismer és félreérti költőnknek legnagyobb képeit, vagy teljességgel nem érti és egyáltalán nem bír elég dilettantikus műveltséggel, hogy képes volna Petőfit egészben helyesen felfogni, mindez mellékes dolog, de hogy a költőnek „tagadhatatlan hiúságá“-ról szólván, ily merész állítását nem a költői jellem, hanem egyenesen Petőfi személye ellen intézi, ily naiv kritika valóban csak márczius előtti kritikustól telik ki.

Igaza van Schlegel Friedrichnek: „Das Urteil der Nation über einen klassischen Schriftsteller kann nur allmählich reifen.“ Ezért nincs is mit bámulni Pulszky Ferencz felületességén. Csak azt az egyet lehetett volna elvárni tőle, hogy Lessing „Laokoon-jára való tekintettel óvja meg őtet ily félszeg terminustól, mint a „Csendéleté“ (Stilleben), melyet

azonban Gyulai készséggel acceptál. Mert a költészetben képtelenség a csendélet. És azon szép költemények (melyeket Pulszky Gyulai-féle álaesthetika csendéletnek nevez, a képzőművészetből vett ezen nagyon hibás tropussal) éppen ezért oly szépek, mert nincs bennök semmi — csend. Egyébiránt az eleinte felületes Nádaskayánizmus későbbi tünetényeiben valóságos rococo-aesthetikává fejlődik ki, melynek örököse Gyulai lett. De tegyük hamar hozzá: csak ottan, hol idegeneket követ, s nem saját fejét.

Azon hypothesis kockáztattam fent, hogy ez a Pulszky-féle álkritika (melynek két-három első mondata hiába szép, mint a páva) lett volna a közvetlen alkalmi ok, mely Eötvös szép felszólalásáról, mint valami régóta elhalasztott dologról szól, összehasonlítjuk az itten következő végsoraival és számba vesszük, hogy tüstént megjelenik Pulszky álkritikája után 1847. májusban, akkor a hypothesis indokoltsága elég nagy.

„Bocsássanak meg az olvasók, mondom, nem születtem recensensnek, s Petőfi dalai annyi élvezetet szereztek s szereznek most is, midőn azokat ismét s ismét olvasom, hogy csak mint megvesztegetett bíró szólhatnék. Ha azonban a szerző, kit a kritikus oktatni szokott, e sorokból semmit nem tanulhat, ha egyes verseinek hibás rithmusa, egyes kitételeknek póriassága s az iránt, miként vált muzsája, a piros csizmájú király leány, német philosophussá (magyar menyecskétől minden

kitelik. hisz hány magyar asszonyság tündökölt egykor, mint nagy Verbőczyánus jurista) részletes tudomást máshol kell keresnie; ha nagy meglepetésére másoktól hallja a hirt, hogy Petőfi Sándor cosmopolita: egyet megtudhat e sorokból, mit eddig kritikáinak egy részén talán elfeledhetett, s ez az, hogy író társai között vannak olyanok is, kik eddigi működését méltányolják, kik kifejlődését figyelemmel követve, s látva a haladást, mely későbbi műveit jellemzi, tehetségében biznak. Ki huszonnégy éves korában ennyi jelest alkotott, mint Petőfi, mindenkit kielégíthet, de magát bizonyosan nem, s törekvéseit arra fogja fordítani, hogy még jelesbbeket teremtsen.“

Eötvösnek ezen végsorai még nevezetesekek azért is, mert még neki is, ki különben teljességgel mellőzi a téves „népköltő“ terminust, jutott valami a „pórias“ Nádaskayánizmusból.

Mind a mellett tény, hogy a negyvenes évek hosszú folyamában csak két hang szólal fel Petőfi költészete mellett, mely valóban méltó a nagy költőhöz: *Szeverin és Eötvösé!*

Közbeesett ugyan még egy erdélyországi költőnek nemesszívű szózata, Petőfihez intézett nyílt levél alakjában, de ez teljességgel félreérti Petőfi jelentőségét és jellemét, tulajdonítván neki kizárólagosan népköltői szerepet.

Elteltekintve ettől a hibás alaptól, a szózat részleteiben sok érdekes és tanulságos vonás maradt fent, miért is mindenestre irodalomtörténeti ne-

vezetesség. Medgyes Lajos a szerzője, ki még a harminczas években lépett fel „Erdélyi lant“-jával.

V.

Szükséges volt Petőfi pseudokritikusainak és barátainak legnevezetesebb eseteit is felsorolni, minthogy egyedül csak ezen az úton tűnik ki legvilágosabban azon nevezetes processus is, mely Petőfit *pár excellence népköltővé változtatta át*. Petőfi mindjárt legelső föllépésével elannyira *mű-költő*, hogy még a mesterkelt vagy dagályos és concettit kapdosó Kisfaludy—Vörösmartyanizmusban sinylődik. *) Zsengéin még Schiller rethorikai lyrájának mutatkoznak nyomai. És pedig még selmeczi tanuló korából származik Schiller befolyása, kit alkalmasint a szemtelen Szeberényi Lajos költött lelkére. Leendő lyrikusnak nincs rosszabb iskolája, mint Schiller. Szerencsétlen katonai epizódusában megtanulta Petőfi a népdalt is; de nem igen szerette irni. 1841-ből birjuk a legrégibb két népdalt, ezek is magukban csak jelentéktelen ismétlései nem a valódi népdalnak, hanem inkább a Kisfaludy—Czuczor-féle iránynak. Valódi népdallal még csak 1843. áprilisban lép fel Petőfi és

*) *Két vándor* (1842), *Az utolsó alamizsna* (1843) és más zsengéi, sőt még több kísérlete a későbbi phasisokból is. (*Meltzl jegyzete.*)

ez az Athenaeumban közölt „Hortobágyi korcsmárosné angyalom . . .” (Ügylátszik, hogy ez a darab okozta legnagyobb feltűnését, mert talán első volt, melyhez majd zenét készített Szénfi Gusztáv.)

Az Athenaeumnak említett évfolyama második felében közölt ugyan még „népdalokat” és pedig ily cím alatt névleg hatot, melyek közül öt alatt a Pönögei Kis Pál név állott. Ezek azonban ma is nevezhetők mind népdaloknak. Világosan látszik, hogy Petőfi szeretne mindenek előtt népköltő lenni, de nem sikerül, mert természete ellen működik. Ő ugyan népköltő lett később, de a szó azon legméltóságosabb értelmében, amelyben egy Goethe is német népköltő. Ezt pedig a kritikusok még máig sem hiszik. Hogy a szigorú értelemben veendő népdal eleinte csakugyan nem is folyt ki önkényt Petőfi kebléből, amellet elég világosan szól még azon külső indok is, hogy a költő éppen ezekkel fordult a polyonim közléshez; szóval, hogy mindjárt első fellépésénél habozott a „népdal” cím alatt közzé teendő öt darab költemény alá a már némileg ismeretes Petrovics vagy Petőfi neveket írni. Ő alkalmasint nagyon kíváncsi lehetett, hogy mit fog majd a kritika vagy a közönség mondani az új népköltőhöz. Mert a népies hatalmas divat volt akkor. Mind a mellett 1844-ben sem írt nagyobb számmal népkölteményt, mert ebből a költeményekre nézve legtermékenyebb évből származó még legjelesebb darabok is kevés kivétellel — valódi műköltemények. (Honfidal. — Tél végén.

— A dal. — A nemes. — Halvány katona. — Szomjas ember tünődése. — Egri hangok. — Vándor élet. — Füstbe ment terv. — Ivás közben. — Vizen. — Ezrivel terem a fán a meggy. — Egy telen Debreczenben. — A régi jó Gvadányi. — Az utánzókhöz. — Pinty úrfi. — Ha. — Szerelem vándorai. — Mi lelt? — Igyunk. — Hozzá. — Csokonai. — Szülőimhez. — Esik, esik, esik. — A természet vadvirága. — János gazda. — A tintás üveg. — Pál mester. — Levél egy színész barátomhoz. — Bucsú 1844-től.)

Az erre következő 1845-ben, hol Petőfi lyrája új, érettebb phazisba lép, a népdal szinte meg is szűnt már. Ugyanis 158 költemény közül, mely ebben az 1845-ik évben termett, csak hét költemény van. 1846-ban Petőfinek 170 költeménye közül csak kettő nevezhető népdalnak. 1847-ben termett 153 költemény közt legfeljebb hat-hét darab van, mely nem annyira népdalnak, mint inkább népiesnek nevezhető. 1847—49-ből nincs egyetlen népdal. A költő e másféléves utolsó élet periodusában összesen 115 kisebb költeményt írt. Hiábafogadottel Petőfitől a magyar kormány egy vagy más katona- vagy honvéd dalt és terjesztett el országszerte saját költségén röpirat alakjában. Népdalokat nem lehetett decretálni. Pulszky Petőfinek 1847. „Összes költeményei“ című gyűjteményének egy egész negyedrészt nevezte népdaloknak; tehát 456 darab költemény közül 115-öt. Ez felületes kritikátlan eljárás, melynek merész-

sége újból világosan bebizonyítja, hogy a márczius előtti úgynevezett kritika nemcsak előítéletekkel és antipathiakkal, hanem valóságos babonás és balhittel fogadta Petőfit. A védegyleti és forradalom előtti nyugtalan irányoknak s népköltői divatoknak Messiásra volt szükségük; türelmetlenül és várva várták; a legferdebb theoriák kezdtek uralkodni a sociális és tudományos életben. Hiányzott a vezér. Eötvös és Széchenyi nem hatottak még akkor az egész nemzetre és talán még maig sem hatnak. Petőfi vezér is lehetett volna, de csak költeményekkel: nem értették. Csak a márczius utáni időkből lett Petőfiből a valódi népköltő, habár ez is tévesen. Kortársai benne nem láttak egyebet, mint *tehetséges népies poétát* és *kiállhatatlan jellemet*. A kevés kivételes helyes ítélet fájdalom, nem nyom semmit a latban. Petőfi népköltői működése extensiv tekintetben fölötte csekély, amint láttuk.

Vizsgáljuk most már intenziv tekintetben ez állítólagos legerősebb oldalát, a népiest. Álljon itt könnyebb áttekintés végett Petőfi népkölteményeinek teljes lajstroma:

1841.

1. Erdő szélén puszta csárda. — 2. Furge méh, te bejárod a ligetet.

1842.

3. Mi haszna, hogy a csoroszlya . . . — 4. Hortobágyi kocsmárosné.

1843.

5. Pálnapkor. — 6. Matildhoz. — 7. Lopott ló. — 8. Kördal. — 9. Érik a gabona. — 10. Ki vagyok én, nem mondom meg. — 11. Befordultam a konyhára. — 12. A szerelem, a szerelem. — 13. A virágnak megtiltani nem lehet. — 14. Nem megyek én innen sehova. — 15. Kis furulyám szomorúfűz ága.

1844.

16. A csaplárné a betyárt szerette. — 17. Megy a juhász számaron. — 18. Elvennélek én, csak adnának. — 19. Pusztán születtem. — 20. Nem nézek én, minek néznék az égre. — 21. A faluban utczahosszat. — 22. Árvalányhaj a süvegem bokrétája. — 23. Az én torkom álló malom. — 24. Hirös város az alföldön Kecskemét. — 25. Hejh Büngözsdi Bandi. — 26. Kis menyecske, szép kis menyecske. — 27. Ez a világ a milyen nagy. — 28. Katona vagyok én. — 29. Gyere lovam. — 30. Virít a kikirics. — 31. A hegyoldalt venyigesor takarja.

1845.

32. A szerelem nyalka gyerek. — 33. Alku.

1846.

34. Rövidre fogtam a kantárszárt. — 35. Reszket a bokor, mert.

1847.

36. Csuklyában jár a barát. — 37. Tedd le bojtár a subádat. — 38. Zöld Marcsi. — 39. Panyó Panni. — 40. Meleg dél van. — 41. Kinn a ménes, kinn a pusztán.

1848—1849.

— — — — —

Jelentékeny és a magyar irodalomban páratlan népköltői működés ez mindenestre. De nem hiszem, hogy még a leglángolóbb népbarát és népköltői rajongó is állíthatná, hogy Petőf nek circa nyolczadfélszáz kisebb költeménye közül a fent közölt 41 darab volna az, melyekben „mindvégig legnagyobb” maradt — miként Gyulai állítá. Gyulainak elvégre is kevésbé lehet rossz néven venni, mint a többi kritikuskak, hogy Petőfi költői jelentőségét ott keresi, hol minden előde kereste — kivéven egyet, kiről mindjárt többet. Mert hangsúlyoznom kell ezenkívül is, hogy Gyulai egy Petőfi által a magyar irodalomban megalapított műágit becsül igen is nagyra és ami több, a népköltészethez látszik számítani. Az úgynevezett genre- és tájképeket értem; az utóbbit hibásan csendéletnek is nevezi. De ezen soha elő nem fordult geniálitással kezelt, bár magasabb igényeknek meg nem felelő descriptiv költészetre nem szabad ráerőszakolni a népköltészet fogalmát. Gyulai feljogosítva érzi magát ezen szép leíró költeményeket a népdalhoz számítani tartalmuknál fogva. Tartalmuk csakugyan pusztá, betyárok, parasztok, sőt némely idevágó elbeszélő költeményhez, még népies zene is készült. (1844. szeptemberben Egressy Béni az „Ezrivel terem a fán a meggy” című költeményhez készített sikerült melodiát.) De elvégre nem a tartalom, hanem a formában keresendő a népdal. Az igaz, hogy forma tekintében még kevés különbség volt a mű- és népköltemény között, a kifejtetlen, addig idegen

jármakban nyugő magyar műlyrában; de mégis megvan, névleg a compositióban megvan; csak még kell figyelni. Az egész időszakban Eötvös volt az egyetlen szakértő, kinek esze ágában sem volt Petőfi mögött egyebet keresni, mint műköltőt.

Ki merné tagadni, hogy ez Eötvös-féle szép cikkből nem tűnik ki elég világosan a legnemes-szivűbb apologetikai szándék, úgymint polemikai tendentia az üldözött Petőfinek pseudokritikusai-val szemben? Gyulai Eötvösnek ezen cikkét méltán nevezhette a „legigazabb szózat“-nak. Valóban ez arany szavak szerzője távolról sem tartja szükségesnek Petőfit a népköltészetre redukálni, miként mások cselekeszik és pedig csupán páratlan szép magyarságáért. Mindamellett fényesebben bizonyítják be Eötvös arany szavai, mint bármely nagy-szavú népies irodalmáré, hogy Petőfi a leg-magyarabb költő; ez arany szavak, mondom, meg-érdemelnék, hogy feleleveníttessenek tágabb körök-ben is, mert még a mai kritika, sőt tudomány is sokat tanulhatna belőlük.

Mert nagyon csalódnék, aki azt hinné, hogy a márczius utáni magyar aesthetikai kritika sokkal közelebb áll a majorennitáshoz, mint a márczius előtti. Ha Gyulai nem léteznék, ki eltekintve a Petőfire alkalmazott egy-két hibás teoriájától, leg-egészségesebb, legszigorúbb és legönállóbb aesthe-tikai és kritikai erő egész Magyarországon, akkor valóban nem tudom, hogy érdemes volna-e még ma-gyar kritikáról szólni.

Fájdalom, úgy látszik, hogy Eötvössel kihalt a magasabb bölcselmi műveltség nálunk. Amit philosophiai műveltségnek neveznek, az vagy mult és rég elmúlt századbéli elavult irányoknak ismételése, gyámoltalan reflex-irodalom vagy tegnappelőtt kifőzött okoskodás, mint a Stuart Millianizmus és hasonló divat, melyet minden oldalról importálnak. A századok vagy legalább félszázadok által kipróbált szolid rendszereket (Kant, Schopenhauer) mellőzik s nem veszik észre, hogy azzal saját érdeküket mellőzik és pedig az anyagiakat is; mert ha valami a népek életében iszonyuan megboszulja magát, úgy bizonyára a magasabb (philosophiai) műveltségnek lenézése, vagy annak félszeg kezelése, divatnagyságok és más ephemer irányok (à la Stuart Mill) kedvéért. Magasabb philosophiai műveltség teljes hiánya okozhatta csak a márezius előtti időkben is a ferde népköltői teoriákat, melyeknek sablonszerű alkalmazása aztán Petőfi magasztos apollói alakjából valódi torzképet csinált. A nálunk még máig uralkodó számtalan irodalmi előítélethez tartozik az is, hogy a klasszikusnak ellentétéül veszik a népiest s ennél fogva Kazinczy, Kisfaludy és Vörösmartyékat klasszikusoknak nevezik csupán azért, mert nem népszerűek, vagy legalább nem örvendenek és soha sem örvendhetnek távolról is oly népszerűségnek, mint egy Petőfi vagy Arany. Petőfit ellenben hasonló okból nem tartják klasszikusnak!

Valóban ez okoskodás méltó a diaetetikai

irodalomtörténelem és a márczius előtti egész táblabíró aesthetikához! Ennek logikája szerint tehát klasszikus költő rendszerint nem lehetne népies és népies költő klasszikus. Tényleg azonban éppen ellenkezőleg áll: klasszikus lehet népies és népies lehet klasszikus. Sőt mi több: sohase létezett a világon klasszikus, aki ne lett volna egyszersmint valódi népköltő! Avagy Homer, Goethe, Schillertől ki merné eltagadni a „népköltő“ epithonát és pedig a népköltőét a szó legnemesebb értelmében? És ehhez a kathegóriához tartozik Petőfi is!

Voitaképen az egész argumentatio nem egyéb mint Eötvös szózata: implicite benne van mindez. De Petőfi kortársai, sőt közelebbi utódai nem voltak képesek explicite kifejteni azt. Mily valóban megható naivsággal itéli meg például a „Honderű“, egy márcziuselőtti nagyon olvasott divatlap, Petőfit – és még lyrája második phazisának tetőpontján: 1847. decemberben, csak tizennyolcz hóval a költő végnapja előtt! Nehogy azt higgye valaki az olvasók közül, hogy a dátum el van tévesztve. A „Honderű“ szerkesztősége összehasonlítja t. i. Jámbor Pált (Hiadort) Petőfivel és következőképen szól: „Hiador munkái a divatos Petőfiéi fölött, csekély véleményünk szerint, annyi-
val fennebb állnak, mennyivel az európai műveltségű költő fennebb áll oly költőnél, ki saját hona keskeny szellemkörén túl mit sem ösmer. Gyémánt mindkettő. (Sic!) Egyik, melyen még rajta

csüng az anyaföld salakja; másik, mely művészek közé vetődött s a köszörűnek minden újabb forgásával új tüzet — új fénysugárt lövel ki.“

Ez pedig mégis csak concessió volt, ha összehasonlítjuk e lapnak korábbi ítéleteit költőnkről. Mert most már elősmeri Petőfit gyémántnak, igaz, hogy csak köszörületlennek, mert Petőfinek népköltőnek kellett lennie, a fent jelzett theoria értelmében; Jámbor pedig ugyanazon érzett theoria alapján — műköltő volt. A „Honderű“ még Petőfinek népköltői nagyobb mérvű szereplése előtt pompásan tudta, hogy mi a népköltemény, sőt maga művelte is. Bizonyítékaul szolgáljon egy kis mutatvány bizonyos Sárvarinak „Alföldi dalok“ című cyklusából, mely az említett divatlap 1843. évfolyamának egy májusi számában olvasható:

Akár szántok, vetek, irtok, kaszálok,
Akár eszem, iszom, ülök vagy állok;
Alva s ébren hő vágyaim határa,
Mindig hazám, élek-halok javára,
S csak az kedves nekem csupán mi honi,
Itten élnek lelkem s testem rokoni.

Ez a legszelidebb néven absztrakt magyarizmus vagy inkább vulgárizmus bármily jelentéktelennek tetszenék is, megmutathatja egyszersmind, hogy minő aesthetikai ízlés s minő eszmék uralkodtak azon korban, melybe Petőfi beleszületett. Volta-képpen csak a Kisfaludy-Czuczor-féle absztrakt

vulgárizmusnak kifolyása volt ez; ők a népies modort kultiválni akarták minden áron, de nem értettek eléggé hozzá. Mily mesterkéltnak, mily csináltnak és természetellenes pórköltészet például Czuczornak egy vagy más dicsért „népdala“. Mutatis mutandis, Geszner idylljeihez hasonlít ez a költészet. Mintha parasztruhába felöltözött táblabíró, vagy mintha szalonember szavalná el:

Forráskútnál juhászbojtár,
Arcza piros, szeme bogár,
A forrásra nap alkonyán
Dalolva jön három leány.

Egyik így zeng: Én Istenem!
Vajha itt volna kedvesem,
Ki énnekem vizet merne
Szédüléstől megmentene.

Vagy egy más, szintén nagyon híres Czuczorféle „népdal“ kezdete:

Lángba borul az ég,
Ha a nap enyészik;
Pirul a kis leány,
Ha legények nézik.
Gondolja magában:
Mit bámul az a nép?
Mert a kis bohó még
Nem tudja, hogy oly szép...

Beillenék még maig is a budapesti Redouteban báli conversationnak ez a salon-pórköltészet: „A kis

bohó még nem tudja, hogy oly szép.“ Ily népköltéssel aztán meglehetnek elégedve még a legkényesebb kávéénikék is.

Most már csoda-e, hogy midőn a fess, egészséges, pezsgő „Hortobágyi kocsmárosné angyalom“ szerzője ily papírvirágos korba, mint valódi tűzláng belecsapott, a kritika őt elátkozta? Vagy csoda-e, hogy a pseudokritika azután később, midőn a lángészt holmi póriasságról való éretlen pletykával, sőt rágalommal el nem lehetett disputálni, a másik extreembe esik s Petőfit kizárólagosan népköltőnek decretálja? Igaz, hogy Petőfi csakugyan legnagyobb népköltője a magyaroknak, de kissé más értelemben, mint ahogy még maig is általánosan hiszi a márczius utáni kritika is.

Nagyon nehéz dolog volt ily soha elő nem fordult valódi népköltői varázshangok hallásánál, mint Petőfié, a kellő objektivitást el nem veszteni, s Petőfinek más, nagyobb tulajdonságait is észrevenni. De miért vehették észre mások? Egy akkortájt még úgynevezett „ifjú Németország“ (Kühne Gusztáv) kezében levő tekintélyes lipcsei folyóirat még 1846. októberben egy fél hasábnál többet szentelt Petőfinek (egy Pestről küldött levelezésben) s miután Petőfinek népköltői varázsát kiemelte, így folytatja: „Ich möchte Deutschland auf diesen Sänger aufmerksam machen; es findet sich in ihm der Ausdruck unserer (t. i. németországi) Stimmungen.“ De hiába volt minden figyelmeztetés, hiába Eötvösnek kristálytisza szó-

zata, hiába a már az 1845 óta szinte kiszáradt népköltői forrás Petőfinél: Petőfi „mindvégig legnagyobb“ a népköltészetben, Petőfi népköltő, Petőfi a csordák költője és ezzel ki van merítve költői jelleme és jelentősége!

Mily roppant nagy nemzetgazdászati tőke veszett el ezzel a téves jellemzés és mérlegeléssel. Mintha csehüveget vásárolna gyémánt helyett az aranyműves egész vagyonával! Mert Petőfi, ki a világirodalomnak legphilosophusabb lyrikusa volt, mily nagyszerű hatást gyakorolhatott volna nemzetének magasabb oktatására nézve, ha nem veszik folytonosan a legnagyobb előítélettel kézbe.

Mindez azonban, bár lett légyen is egyrészt hatalmas divat, másrészt pedig még hatalmasabb theoria, vagy balhit; mindez, mondom, még nem magyarázhatja meg Petőfi költői jellemének ily exorbitans félreismerését. Volt még egy a szó legszorosabb értelmében pszichológiai alapja is e félreértésnek, melyet megigérttem kimutatni.

Ha visszaemlékezünk a negyvenes évek álkritikájának azon felületes vagy sanguinikus statisztikájára, mely szerint Petőfi összes költeményeinek (1847) egy teljes negyede állítólag népdal, ha hozzá vesszük Gyulai hibás teoriáját a nagyobb részt népies tárgyakat illető úgynevezett tájkép vagy genre-félékről: akkor csakugyan még mélyebb okát kell keresnünk ily ferde megítélésnek, mint egyedül a kor divatát, vagy egész irányát. És ez általában véve pszichológiai ellenszenves motívum

volt, mely tulajdonképen nem egyéb, mint azon általános természettörvénynek következménye, melylyel összefügg a bővebben kifejtett rövidlátóság is. Petőfi e részben egyáltalában saját korának optikai tévedése alatt szenvedett.

Mielőtt közelebb meghatároznám e pszichológiai tünetmenyt, szükséges lesz a már fenn tárgyalt kritikai elemeket még közelebb szemügyre venni. Szükséges mindenekelőtt egy valóban megható iróniával történt tényre figyelmeztetni, arra t. i., hogy még oly rajongó népbarát is, mint egy Vahot Imre, legelső ítéleteiben Petőfiről, még mitsem törődik annak népköltői jellemzésével. Sőt valóban mulattató volna, ha nem lett volna oly szomorú következményü: éppen akkor kezdik Petőfit, mint kiválóan népköltői erőt megünnepelni, mikor már megszűnt az lenni, t. i. 1845-ben. 1844. év őszén novemberben jelent meg Petőfinek első gyűjteménye. Ebben már benn vannak nagyobb részt a cím szerinti fent közölt legszebb gyöngyök a népköltészetnek legnagyobb kincstárából.

És ki hinné! Midőn Vahot Imre lapja erről a gyűjteményről azonnal kritikát közöl, ez még egy árva szócskával se tartja szükségesnek Petőfit mint „népköltőt“ felemlíteni, sőt teljességgel nem is ismeri. Költőnkön akkor még nem történt azon nevezetes processus, mely mindenestre az egész irodalomtörténelemben ritkítja párját. Vahot lapjának említett első kritikája (talán az első, mely valaha Petőfiről íratott s talán Vahottól magától?)

mindenesetre elég nevezetes, hogy egész terjedelmében ide iktassuk:

„Éppen most jelent meg, minden könyvtárunknál és szerkesztő hivatalunkban is kapható a magyar költészet egyik legérdekesebb virágfüzére: „Petőfi Sándor versei.” Nem azért, mivel az ifjú költő lapunk becsét szép dolgozataival oly gyakran emeli, de tiszta meggyőződésünk sugallatából ajánljuk e könyvet minden irodalom-barátnak. Mert Petőfi Sándor verseit nemes költői egyszerűség, gondolat és érzelemmélység, szellem és nyelvben sajátos eredetiség s a legnagyobb lyrai változatosság bélyegzi. Ő víg és komoly költeményeit egyforma jelességgel alkotja, s a nép tösgyökeres magyarságú nyelvén csak úgy tud szólni, mint a legfinomabb, legműveltebb író nyelven, s új ötleteinek kimeríthetetlen forrásával a legkisebb tárgyat is érdekessé tudja tenni. Némelyek azon észrevétele, miszerint Petőfi igen sokat ír magáról, legkisebb nyomatékkal sem bír, csak dicséretére válik a költőnek, mert a lyrai költészetben az egyéniség, a személyesség (subjectivitas) érdekes költői feltüntetése a legszebb, de egyszersmint a legnehezebb költői feladatok közé tartozik. A mi szemünkben az a valódi költő, ki belseje mélyéből, mintegy szíve mélyéből meríti, írja tárgykorlátoltságot nem ismerő költeményeit, éppen úgy, mint Petőfi írja. Ő mint sok pályatársa, nem tüzi ki a holdvilágot, szerelmet, hazát és bort versei főtárgyául, hanem ír nagy változatossággal mindenféléről, mik az

említett szokásos költői tárgyak körén kívül is esnek. És a könnyű fogékony verselés, mely minden művét oly kellemes olvasmányává teszi! Valóban nem lehet csodálni, hogy Petőfi most már a szépet és jót méltányolni tudó honleányok és fiuk előtt közkedvességben áll. Minél fogva bizton reméljük, hogy verseinek összes olcsó kiadása igen kapós lesz és hamar elkelend.“

Alig hinné az ember, hogy ez a kritika ugyanazon Vahot Imre lapjában áll, sőt ugyanazon Vahot I. tollából került ide, ki nemsokára később legbuzgóbb hirdetője lesz Petőfi népköltői hivatásának és pedig akkor lesz, midőn Petőfi már minden egyéb, csak a szó szokásos értelmében népköltő többé nem. Petőfi csak kevés idővel az említett lyrai gyűjtemény után megírja a *Helység kalapácsát*, melynek genialitása, mint irodalmi parodiáé, valóban díszére válik az egész világ-irodalomnak. S alig jelenik meg a magyar költészetnek e gyöngye, az akkori időhöz mérve nagyon szép kiadásban, már sajtó alá kerül harmadik önálló műve: *János vitéz*. És alig gyönyörködik e művében a magyar közönség, már elkészül a negyedik mű: *Czipruslombok Etelke sírjáról*, mely cím Gyulainál folytonosan Etelke „sírján“. Mily nagyszerű produktív erőre mutat, hogy ennyi gyöngyöt közvetlenül követ a gyöngyök gyöngye: egy új, még terjedelmesebb gyűjtemény: *a Szerelem Gyöngyei*, szintén 1845-ben.

1845. év forduló pont Petőfi költészetében,

melyet már előkészített volt az 1844. év végén keletkezett két elbeszélő költemény, mindkettő valódi remekmű. E kettő, t. i. „A helység kalapácsa“ és „János vitéz“ egymáshoz úgy viszonylik, mint theoria a praxishoz (vagy p o. mutatis mutandis: Lessing Laokoonja a Minna von Barnhelm-hez). A gyönyörű parodia Petőfire nézve nem jelentett egyebet, mint teljes emancipatioját a Kisfaludy—Vörösmarty-féle finom, de még gyakrabban feszes romantikától. Mert Petőfi vajmi keveset tanulhatott elődeitől. (Ezért csak páratlan nemesszivűségnek volt bizonyítéka, midőn azt a parányit, mivel Vörösmartynak tartozott, oly ajándékkal róttá le, melynél becsesebbet a föld kerekén soha ember fia nem kapott, az 1847-beli összes költeményekkel, melyek „tisztelet és szeretet jeléül“ Vörösmartynak voltak ajánlva.) Mit sajátíthatott volna el úgy forma, mint tartalomra nézve az őt megelőző romanticismustól oly genius, ki legnagyobb népköltő és egyszersmint legphilosophusabb lyrikus. Ezért fordult ő vissza Csokonai és Gvadányihoz, kikben ugyan még sok a rococo izlés, de kik mégis több ihlettel irtak, mint Petőfinek közvetlen elődei, a talán tévesen úgynevezett epigonokig.

Petőfi ennél fogva, miként más nagy genie is, mindjárt első fellépésétől fogva akaratlan ellentétben állott az akkori világgal és noha legfiatalabb, azaz gyámoltalan korában meghódolt a romanticismusnak, csakhamar megszabadult tőle

és pedig a Helység kalapácsával. E szép költemény, melyben a burleszket páratlan gyöngédséggel szerepelteti, a romantikai önironia már elérte tetőpontját, úgy, hogy most, a még csak huszonegy éves fiatal ember egyenesen a klasszikus modornak indul. Oly értelemben veendő e klasszikus modor, minőben Petőfi előtt nem ismerte a magyar irodalom.

1845. év azon forduló, melyben különösen a remek „Szerelem Gyöngyei“-vel, a magyar költészetnek egy ütéssel világirodalmi horizontot ad. Petőfi előtt még csak egy író létezett, kinek universalis, vagy világirodalmi jelentősége van, a „Karthauzi“, a Falu jegyzője“ és a „Gondolatok“ szerzője: báró Eötvös.

E két klasszikusnak befolyása a magyar irodalomra még csak napjainkban veszi kezdetét. Tehát nincs még iskolájuk. Vajjon fognak-e iskolát alkotni ők, kik fájdalom, oly hamar itthagyták nemzetöket, ez nagy kérdés, talán a magyar fajnak életkérdése. (Mert a népek nem szoktak egyedül a kenyér- és deficitek fogyasztásából megélni.) Eötvös és Petőfi közt sok az érintkezési pont; az egyik költő philosophus, a másik philosophiai költő. Az egyik a Karthauzival előzi meg a Falu jegyzőjét, a másik a Helység kalapácsával a Cipruslombokat, Felhőket és más pessimistikus költeményeit. Nem is történt talán még magyar költővel a negyvenes évek előtt az, ami úgy Eötvössel, mint Petőfivel, t. i. azonnal sietett a

német irodalom műveit elsajátítani. A Falu jegyzője, mely éppen egy időből való Petőfi lyrai gyűjteményével, már 1846-ban jelent meg Lipcsében németül (gróf Majláth fordításában).

Behatóbban kellene tárgyalni e két nagy ember életét és jellemét, kik közt a legérdekesebb párhuzam volna vonható. De már csak a legfelületesebb pillantás is elég volna arra, hogy az irodalom fejlődésére roppant veszteségnek tartsuk azon végzetet, miszerint Eötvös és Petőfi között nem fejlődhetett ki oly szoros viszony, mint például Goethe és Schiller közt. Ha Petőfinek már első föllépésénél akad ily hatalmas védője a fiatal költőnek és nemcsak közvetlenül az egész Magyarországot porba tipró vihar előtt, akkor hasztalanul erőlködik, bármily hatalmas pszichológiai tényező Petőfi par excellence költői jelentősége ellen.

És ezen pszichológiai alap, amelyen költőnk hamis jellemzése vagy sajnós félreértése alapszik, következő: Eötvös nemes szózata méltán hangsúlyozta a Petőfi elleni irigységet még az 1847. évben. Képzeltető, hogy ez mily nagy lehetett már a fent jelzett phänomenalis első működéssel szemben, melynél Petőfi gyöngyöt gyöngyre dobott az őt gyűlölő és üldöző „kritikusok” közé. Úgy viszonzá a kövek hajítását, mint az érett gyümölcsfa, midőn utczagyerekek ostromolják. Egy-egy költeményében fellobbant a harag is, de az ily költeményt nem is vette fel gyűjteményébe!

A roppant nagy irigységnek némi enyhítésére azonban Nádaskay és másoknak csakhamar eszükbe jutott, hogy Petőfiben mindenek előtt csak a népköltői oldalt emeljék ki és pedig ezt is csak mint holmi igen pórias és nyers naturalismust. Ezzel meg volt teremtvé Petőfi jelentőségének hamis alapja. Mert nagyon inyére volt a negyvenes irodalmi világnak Petőfinek népköltővé való decretálása. Ugyis eleget bosszantotta már őket a senki előtt meg nem hajló souverän genie; körülbelül így okoskodtak tehát: ha már csakugyan genienek kell lennie ily mérszáros fiunak s fájdalom ezt az egyet, hogy t. i. nagy lángész, nem lehet elvitatni tőle — ha csak nem akar kurta eszű, vagy Honderünek tartatni az ember — ám legyen genie, de legyen legalább csak népköltői genie.

Az irodalmi körök becsületére azonban kiemelendő, hogy legfeljebb csak egy kis része okoskodott így. A többi író nagy részénél a pszichologiai hamis jellemzésnek alapja az ismeretes latin példabeszédben rejlik: „Tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari.“ A nagyon kevés tiszteletreméltó kivétel, mely irigység nélkül nézett Petőfire, nem jön tekintetbe.

Még nagyon sokat lehetne e téves jellemzésről mondani; de csak annyit kívánok még megjegyezni és pedig különösen hangsúlyozva, hogy Gyulainál a téves jellemzés már a leghelyesebb irány felé modificálva van, amint láttuk és hogy ezenkívül is tiszteletreméltó tévedés rejlik benne.

Ugyanis a forradalmi viharra következett siri csendben a nemzet egyedüli vigasztalása csak szellemi kincseiben volt keresendő és így megbocsátható, hogy Petőfinek kiválóan csak mint legnagyobb népköltőjének örvendett és pedig oly népköltőnek, ki már-már egész Európát meghódította. Vajjon Petőfi költeményeinek mily nagy része volt a magyar nemzet politikai szilárdságában? Ezt ki kellene mutatni a publicistáknak.

VI.

Gyulai essay-jének utolsó szakasza mindenesetre a legszebb és legtökéletesebb, mely már magában önálló kis mű lehetne. Kivánatos volna, hogy a szerző elevenítse fel egész művét, mely a nagyközönség előtt úgyis már szinte ismeretlen, mely pedig valóban időszerű volna még mai nap is. Gyulainak ezen szakaszában a parainetikus szándék világos; de nemcsak az, hanem a legfényesebb és legegészségesebb logikával van indokolva is.

Nevezetes, hogy Gyulai itt is kizárólagosan csak azzal foglalkozik, amit népköltészetnek tart; szóval, hogy a Petőfi utáni költészetből csak az úgynevezett népiest emeli ki, melyről maga azonban jól tudja, hogy nem teremtette Petőfi, hanem teremtették már *Horváth Ádám* és *Csokonai*. Mert Gyulai éles vizsgáló szemének figyelmét itt is

kikerülte azon rendkívüli érdekes tény, hogy Petőfi pessimistikai költészetét szintén oly nagy, vagy talán még nagyobb mérvben majmolták, mint a népiest.

A „Czipruslombok“ mintájára már 1846. évben készültek „Szerelmlombok“; a „Szerelem Gyöngyei“-t pedig „Szívgyöngyökkel“ iparkodott valaki utólnérni ugyanazon évben. Néhány évvel a nagyszerű „Őrült“ keletkezése után megjelenik „Még egy örült“ Roboztól, férczmű, mely azonban, mint utánzás, nagyon tanulságos. A „Felhők“-nek egy egykori utánzásáról pedig még az 1847. Honderű is következőt ír kolozsvári levelezésében: „E napokban jelent meg ily című versfüzér: *Fekete betűk*, írta Kézsmárki. Nincs könnyebb, mint nevesebb írók hibáit elsajátítani; ama versek írója mindazt, mit Petőfi műveiben kárhoztatni lehet, hiven eltanulta és amit Petőfinél eredetisége miatt (laikus szemekkel tekintve) sokan elnéznek, az ennél erőltetett mesterkéltség által nevetségessé lesz.“

A népköltészet nem lévén Petőfi legoriginálisabb oldala, miként már többször bebizonyult, tulajdonképpen Gyulainak magának essayje által is, természetesen, hogy az utánzók nagy serege is inkább ez oldalról tolakodott elő, amelyen Petőfi valóságos teremtmény erőit fejtett ki és ez a metaphisikai lyra.

Igy nevezzük legczélszerűbben e lyrát, hogy ez által egyszersmint kikerüljük a félreértéseket, melyeknek a philosophikus, úgymint a pessimistikus nevei, főleg mai nap, ki vannak téve. Gyulai

tagadja ugyan, hogy a lyra elég tág kör volna metaphisikai kísérletekre; de alant ki fogom mutatni, hogy téved. Ezt csakugyan jobban tudták már a negyenes években az *utánzók*. Láttuk, hogy Petőfinek minden nevezetesebb metaphisikai műve mögött utánzók állanak. Petőfiben tehát nem annyira a népiest utánozták, mint inkább komoly irányait! Egyébiránt az utánzás mindenre kiterjedt, és oly nagymérvű alapossággal történt, minőt még nem is látott az irodalom. Sőt annyira mentek az utánzásokkal, hogy még az ártatlan Petőfi nevet sem kimélték.

Petőfi név analogiájára azonnal elkészültek a *Jenőfi*, *Benőfi*, *Etőfi* és hasonló álnevek; az első kettő a Honderűben és más divatlapokban szerepel; ez utolsónak szereplése még nevezetesebb ugyan, de a pamphletisták témájához tartozik és gondolom, teljességgel identikus Benőfivel. Csoda-e, hogy Petőfi türelmét vesztette; sőt nem inkább az csoda, hogy ily indiskrét kijátszások ellen intézett kifakadásai aránylag véve oly szelidek? Ő ugyanis megelégszik a satirával; de még több esetben csak egyszerű hallgatással is. Mintha Lessingnek szép szavai Klopstock Messiásának utánzóiról lebegtek volna szeme előtt: „Ha egy merész szellem, erejében bizva, az ízlés templomába egy uj kapun át hatol be, száz utánzó szellem nyomul utána, hogy azon a nyíláson oda behatoljon. De hiába, mert amily erővel nyitott utat magának az uj szellem, ép oly erővel csapja azt be maga után.“

A költő csak mosolyogva nézte a tolakodókat; ritkán lobbant fel haragja, de ha igen, akkor mindig csak magasabb eszmék nevében. Ilyen alkalommal írta „Az utánzókhöz” című szép költeményét, melynek utolsó szakasza szinte szószerint egyezik meg Faust ismeretes szavaival. Eléggé sajnálhatni, hogy Petőfi legtöbb esetben hallgatott és nem gazdagította a magyar irodalmat még több rendbeli satirával, mint amelyhez legjobban értett valamennyi költő közt, miként a Honderühez írt valóban genialis költemény is bizonyítja.

Mindenesetre feltűnő, hogy Gyulai és az ő auctoritása után az egész Petőfi-irodalom, beleértve névleg Toldyt is, mitsem akarnak tudni Petőfi lyrájának legoriginálisabb oldaláról: a metaphisikairól. Részemről e lapok hasábjain többször emeltem ki Petőfinek idevágó működését, mely úgy minőségre, mint mennyiségre nézve csekély nézetem szerint ritkítja párját az egész világirodalomban.

Költőnk „Felhők” című és a többi hasonló tartalmú gyűjteményét s versét pedig, ha mellőzzük, miként a legbefolyásosabb aesthetikusok közt névleg Erdélyi is: akkor Petőfi csakugyan nem marad több, mint csikósok és betyárok költője; szóval népköltő, azon értelemben, amelyben az éppen Erdélyi által roppantul üdvözölt Szakál volt. Petőfi költészetének elhagyott fejedelmi palotáján a lángész czímerét csárda czégerrel takarták be. Ideje volna már egyszer lerántani és alkalmasabb

helyre függeszteni a költő háládatlan jelenkorának hátrahagyott nyomait, melyekből a coninferioritás-bani kedvtelés igen világosan szól. Gyulai e tekintetben sokat tehetett volna; mert tény, hogy már első föllépésével, t. i. az ő essayjével, az akkori kritikuskat, névleg Toldyt elbénította és egy ütéssel oly respectust idézett elő, minő ekkortájt Petőfi-vel szemben még nem igen divott. Ha már Gyulai behatóbban foglalkozik költőnkkel és műveivel, mi akkor még csakugyan komoly szándéka volt, ha mondom, Gyulai szándékánál marad: akkor teljes meggyőződése, hogy a márczius utáni Petőfi-irodalomnak éppen Gyulai epochalis első fellépése által még zavarosabbá lett forrása, ő általa újból kitisztul valahára.

Petőfi nem volt soha a könnyelműség és az élet felületességeinek és mindennapias philister-örömeinek dalnoka, szóval az optimismus hive, miként általában hiszik s talán még maga is hitte. Csupán csak mint praktikailag működő polgár lehetett optimista, névleg mint politikus; hanem mint költő soha. Még politikai optimismusa sem volt egyéb, mint imakönyvének, a francia forradalom tanulmányozásának eredménye, tehát nagyon gyenge lábon álló, azaz igen is absztrakt világnézet. Ezzel függött össze a világszabadságért való rajongása, melyet azonban a márczius előtti álkritika „német” eszme gyanánt hányt szemére. Pedig éppen ez, úgymint perfectibilismus, mely vele természetesen összefügg, ez a par excellence francia eszme!

Ama álkritika által felkarolt optimismus pedig, éppen ez a par excellence német eszme: Leibnitz lévén a modern optimismus megalapítója, ki ellen Voltaire intézte a remek *Candidet*, azt gúny tárgyává téve. De azért az optimismus is nagyon jól fér össze a francia eszmékkel. Mintha egyenesen a forradalom bölcsészétől sajátította volna el ezeket Petőfink: Condercettől, az „*Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*” szerzőjétől, ki tudvalevőleg oly nagyszerű optimista volt, hogy végül föbbe lőtte magát.*)

Condercet, úgymint névleg Shelley és a márczius előtti német vihardarak (Grün, Lenau, Freiligrath) erősíthették meg Petőfit féktelen szabadság érzületében is, mely csak annyiban nevezhető féktelennek, amennyiben e tulajdonsága őt az életben könnyelmű fegyverragadásra csábította; de mily nagyszerű még ezen hibáiban is, sőt mi dicső példányt nyújt még e féktelensége és könnyelműségében is!

Költészetében e féktelen természet, mint olyas valami nyilatkozik, amit más oldalról már gyakran valóságos derűtség és jókedvnek neveztek el.

*) Schopenhauer szerint az öngyilkolás, vagyis inkább erőszakos önölés (*Selbststötung*), mert gyilkolást (*Mord*) csak idegen emberen lehet elkövetni, nem egyéb, mint csupán csak a legnagyobb optimismusnak kifolyása. Mert az ilyen optimista minden áron boldog akar lenni s azon optimistikai hitben ringatja magát, hogy a megboldogulást ki lehet erőszakolni.

De ez még nem fejezi ki egészen költészetének emez oldalát; mert csak akkor ítélni lehet meg elég helyesen ezt is, ha előbb nem magyaráztuk félre az ellenkező oldalt: a metaphisikait, melyben azonban fájdalom még Gyulai is csak világfájdalmat lát.

Még indirekt úton is könnyen megczáfолható tévedés. Világfájdalom sentimentalismus nélkül nem is képzelhető. Petőfi pedig a sentimentalismustól egész életén oly messze maradt, mint soha más hasonrangú modern költő. Modern betegség mindkettő, miről az antik élet még nem is álmodott. De mindamellett, hogy Petőfi tetőtől talpig par excellence modern szellemű költő, soha sem láthatni nála az említett betegségeknek még csak leggyengébb nyomait. (A Vörösmarty-féle romantikai iskola iránti elfogultságban félig-meddig sentimentalismnak nevezhető pár darab nem számít semmit.) Azt hiszem, hogy ha már Petőfinél valami világiról (physis) van szó, akkor inkább a *világöröm* (Weltscherz), mint *világfájdalom* (Weltschmerz) az, amit neki vindicálni kell. Többször volt már alkalmam Petőfinek egy 1846-beli igen szép költeményére utalni, melyet kiki ösmer ugyan, de a kritika, úgy látszik, csak hurból ismeri, vagy csak felületesen olvassa. Ez a költemény: a *Világgyűlölet*.

Azt hiszem, ez a vers nem szorul kommentárra. De igenis rászorul a kritikusok félremagyarázására, mely szerint Petőfi a világfájdalom beteg-

ségében sinylődött volna; Petőfi, ki pedig egész életében mitsem tudott vagy érzett ilyesmiről, mert ő ezt Ányosnak és a többi inferior szellemnek engedte át, kik a magyar irodalom krónikásai által nagy költőkké lettek felfujva.

A világfájdalom vádja nem is alapul azon az igen szembeötlő tényen, miszerint Petőfi eleitől végig mindig legnagyobb számmal írja melancholikus vagy komolyan panaszló és a sors mostohaságát vádló költeményeket. Ha erre a kézzelfogható jelenségre támaszkodnék ama vád, akkor legalább némi látszólagos alappal bírna. Hanem elég vakmerő volt ezen már a negyvenes évek álkritikája által gyártott szemrehányás egyenesen azon oldala ellen fordulni a Petőfi-féle lyrának, melylyel költőnk az egész magyar irodalomban eddig még sohasem pengetett huron játszott: a metaphisikai oldala ellen. Különben Petőfinek a metaphysist vizsgáló költeményei, amint már fent voltam bátor állítani, páratlanul állanak az egész világirodalomban; amennyiben t. i. mint lyrai költemények bocsátkoznak az egész emberi bölcselkedésnek legmélyebb kérdéseibe! Ez a metaphysis nem egyéb, mint ellentéte a fent tárgyalt physisnek. Oly értelemben kell beszélni a physika és metaphysika fogalmát, aminőben *Leopardi* ismeretes párbeszédeiben használja, hol a physikust a metaphysikus ellen lépteti fel. Hasonlóképpen alkalmazza *Balmes* is, a spanyol neoscholastikus, e két fogalmat azon hiressé vált tételében, miszerint

a physika, míg nem esedezik szövétnekért a metaphysikánál, mindaddig sötétben botorkál.

De legmélyebben fejtegette ezeket a kérdéseket *Schopenhauer*. Hogy Balmes mit értett a szövétnek alatt, arra legjobb válaszul szolgálhat Petőfi negatív utasítása az 1847-beli *Világosságot* című költeményében:

Nyomorú ész,
Ki fénynek hirdeted magad,
Vezess, ha fény vagy,
Vezess csak egy lépésnyire.
Nem kérlek én, hogy átvilágíts
A más világnak fátyolán,
A szemfedőn.
Nem kérdem én, hogy, mi leszek,
Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok,
S miért vagyok!

Még az óriás Goethe sem merészelt a lyrának (Gyulai szerint) „igen szűk” keretében bölcsekedni oly mérvben, mint egy Petőfi! (Goethe *Prometheusa*, mely most mint lyrai darab szerepel és talán a legmerészebb idevaló terméke, eredetileg csak ki nem dolgozott drámának töredéke volt.) Csoda-e tehát, hogy Petőfit nem értették ezen legoriginálisabb oldaláról?

Különösen Petőfinek legelső és fájdalom, egyetlen ilyenemű gyűjteménye, a „Felhők”, ezen példátlan és geniális költemények azok, melyekkel szemben a magyar irodalomtörténet és kritika

még maig legnagyobb zavarban van. Nem értvén azokat, sőt tőlük félvén, kimondták az anathemát e rejtélyes evangeliumra. Úgy vannak vele, miként a kis gyermek, ha éjjel sötét szobába küldik: fütyölni és kiabálni kezd. Ki venné hát rossz néven a kiskorú kritikának eme természetes kifakadásait a „Felhők“ ellen? Az ezekről keringő tarka-barka ítéleteket, fájdalom, nincs időnk ez alkalommal bemutatni. Álljon csak az e téren első auctoritásnak tartott Toldy ítélete itten, mint amely egyszersmint más tekintetben is érdekes pszichologiai tüneténynek veendő.

Toldy Petőfi életében tudtommal csak kétszer nyilatkozott róla és pedig mindkét ízben névtelenül és egészben véve nagyon elősmerő hangon. Mintkét rövid kritika 1845 elején jelent meg egy politikai lapban és Petőfinek első fellépésére vonatkozik. Erre aztán Toldy, ki úgy látszik, eleinte Petőfiről nagyon is *con amore* írt, rögtön elhallgat. Magyarázzák meg ezt a feltűnő fordulatot a negyvenes évek irodalmának még élő képviselői. Én előttem mindig rejtély maradt ezen fordulat, mely, különösen Toldynak a Petőfi utáni korból való irodalomtörténeti műveiben, mint kézzelfogható antipathia nyilatkozik. Most azonban csak a „Felhők“, úgymint költőnknek többi metaphysikai lyrájára vonatkozó antipathiáról szólhatunk. Toldy, miután Petőfi lyrájában csakugyan eleget sokallt, csak ennyit mond költőnknek bölcselmi oldaláról: „Csak a világgali meghasonlást sokalljuk meg,

midőn gyűlöletté fajul el, mely lényegében mindig költőitlen, sőt túlzásban undort gerjeszt (A világ és én). De ez álláspontot szerencsére hamar meghaladta. Mellőzve kísérleteit a reflexió terén (Felhők), hiányozván eszméiben az érettség és mélység; ha Petőfi egyéni költészetével, amelynek ő tárgya és szerzője egyszersmint, egyedül áll lyránkban: regeneráló hatását összes költészetünkre mint népköltőét nem lehet eléggé méltánylanunk.

Magától értetődik, hogy minden szigorú elítélés és kifogás Toldynak a pythiai lábasra emlékeztető modorában van felállítva, anélkül, hogy szükségesnek tartaná kimutatni a bizonyítékoknak mégcsak legkisebb árnyékát is. Ő ezt vagy azt állítja és azzal punktum. S aztán minő joggal „mellőzi” e gyűjteményt és mondja a „Felhők”-ről, hogy hiányzik belőlük az eszmék érettsége vagy mélysége, oly irodalomtörténetíró, ki rövid néhány évvel azelőtt a szárazbeteges sentimentalitásban sínylődő s világfájdalmas fiatal Ányost nemcsak hogy nem „mellőzi”, hanem ír valódi gyönyörrel ez alárendelt, pityergő és együgyű fiatal barátról? Tanulságos a „Felhők” szerzőjéről Toldy által mondottakhoz hasonlítani Ányosról írt hosszabb panegyricusából csak a következő helyet: „De a nyögésnek e költészete, mely együttérzést gerjeszt motívumai valóságával, elfoglalt reflexiói tartalmasságával, gyönyörködtet a szemlélhető érzéki képes beszéd minden bájaival.”

Ha Toldy fel tudta ösmerni és megtudta becsülni

a beteges világfájdalmat Ányosban, akkor miért nem lelte meg Petőfiben az egészséges pessimismust? Elvégre az egész nem fontos irodalmi kérdés, csak jellemző az irodalomtörténetírásnak mostanság nálunk divó mesterségére nézve, mely abban áll, hogy a költőkre kész abstractiók alkalmaztatnak, hangos phrázisok, a kritikus privát tet-szése és Mephisto szerint:

Gewöhnlich glaubt der Mensch, wenn er nur Worte hört,
Es müsse sich dabei doch auch was denken lassen.

Nem ösmerem Toldy műveit, csak azt ösmerem belőlük, amit Petőfiről írt. De ha ő (amit szinte a priori lehetne következtetni) a többi magyar írókról sem ítél nagyobb figyelemmel és alapos-sággal, mint Petőfiről, akkor tudom, hogy idevágó (azaz irodalomtörténeti) műveinek annál kisebb-szerű lesz a jövőjök, minél nagyszerűbb volt jelenük. De elvégre is, amint fent állítottuk, senkinek sem szabad rossz néven venni, hogy a „Felhők-“et és hasonló költeményeket „sületlenségek”-nek tekin-tette; mert hiszen ezekkel Petőfi egész korát meg-előzte.

Megérdemlik mindenesetre, hogy most már közelebb vegyük szemügyre. A „Felhők” nagyon elegáns kiállítású kis 8^o füzetben láttak napvilágot 1846. április második felében. A címlapján semmi firmának nyoma: csak az évszám áll ott. Ellenben a boríték lapján ez olvasható: „Emich Gusztáv

bizománya.“ (Innen sejthetni, hogy alkalmasint a szerző költségére nyomtatott ki e gyűjtemény (?) s hogy az Athenaeum részvénytársulat csak azért nem adta ki többé, mint önálló gyűjteményt, mert mint olyan, nem az övé. Pedig e látszólagos közönyös körülmény roppant veszteséget involvál a magyar irodalom rovására. Mert e gyűjtemény önállóan felléptetve, miként helyesen eltalálta a neki való szerepet a költő maga, inkább elterjed, nagyobb hatást gyakorol s hamarabb becsültk meg.)

Sajátságos egy gyűjtemény ez, mely a lyrának oly genre-jét ismerteti meg az olvasóval, minőt talán az egész világirodalomban hasztalanul keresnénk. S mi több, egyetlen egy darab az összesen véve 66 darabból sem nevezhető gyengének. De igen ritka szépségűnek nevezhető legalább 50%, névleg a következő 29 darab: II., III., IV., XV., XXI., XXII., XXIV., XXVII., XXVIII., XXXI., XXXII., XXXIII., XXXVI., XXXVIII., XXXIX., XLI., XLIII., XLIV., XLV., XLVI., XLVII., XLVIII., L., LIII., LX., LXII., LXIV., LXV., LXVI.

Hogy keletkezésükre nézve Gyulai szerint csak „életunalomnak“ termékei, melyeket Petőfi szalkszentmártoni elvonult magányában írt, ez belbecsükre nézve irrelevans vagy közönyös dolog, holott Gyulai szerint a latba nyomni látszik. Petőfi akkortájt Shelleyt (Gyulai szerint Byront is) tanulmányozta, sőt Shelleynek egy gyengébb költeményét le is fordította s innen magyarázható meg, hogy

némelyek a Felhőket félig-meddig Shelley utánzásának tartják. Petőfire azonban a genialis Shelley nem annyira pessimismusával, mint inkább politikai optimismusával és republikánismusával hatott. A Felhők pedig nagyon elütnek Shelley modorától. Van ugyan Shelley „Kisebb költeményei“ közt kettő-három, melyek forma tekintetében némileg emlékeztetnek Petőfi Felhőire, de ez nem határoz. Ezért Petőfit tekintjük e sajátságos lyrai genre teremtetőjének. Úgy látszik, hogy egyedül áll vele az egész világirodalomban.

Gyulai azért egészen helyesen jellemzi a Felhőket formára nézve, noha belbecsüket nem ismeri; gnomaszerűeknek nevezi; sőt nagyon szép költői fordulattal élve, azt teszi hozzá, hogy a költő itt „nem kard, de törnek élivel szándékszik behatni az élet és természet titkaiba“. És csakugyan van valami benne, mert ha szabad a parlamentárismusból vett tropussal élni, akkor legcélszerűbben a mindenséghez (universum) intézett interpellációnak lehetne elnevezni. Óriási interpellációt képeznek hatvanhat pontban. (Mintha mindenik költeményecske mögött ott állana ilyes prózai függelék: van-e tudomása az Universumnak arról, hogy mily eszeveszett igazságtalanságok fordulnak elő a földön és ha van . . . stb.; de az Universum kormánya sokkal hallgatógabb és politikusabb, mint a földi kormányok.) Semmi nyoma e hatvan darab költeményben azon szinte brutálisnak nevezhető Hartmann—Tauber-féle „pes-

simistelei“-nak. S még kevésbé van nyoma azon abstract philosophálásnak, melylyel mai nap agyon szokták kínozni a lyrát. S ebben rejlik nagy művészeti s bölcselmi becsök. E tekintetben a „Világosságot“ és többi rokon költeményekkel versenyeznek. Oly ritka bölcselmi költészet mindez, hogy Frauenstaedt méltón mondhatta erről és pedig már csupán csak a német benyomás után (1873-ban hozzám intézett egyik levelében): „Petőfi pessimismusa, akárcsak a Schopenhaueré nem csinált, hanem valódi. A közönséges világfájdalmaskodóknak arczáról letépte Petőfi az álarczot *Világgyűlölet* című költeményében.“ Így tehát nem fogunk téves úton elindulni, ha a Kant—Schopenhauer-féle metaphisikának álláspontjáról vizsgáljuk és becsüljük a Felhőket.

Ha költőnk mottoval akarta volna ellátni gyűjteményét, akkor találóbbat nem választhatott volna, mint a buddhistáknak ösmeretes imáját: „Dunkha! Aneiza! Anatta!“ (Kín és nyomoruság minden! Mulandó és hullámozó! Semminek valósága!)

Tudvalevő dolog, hogy a philosophiai lyra fogalmával mennyi visszaélést követtek el, különösen a német irodalomban Kant és Schiller óta. De más irodalmakban is. Ki ne ösmerte volna a negyvenes években gróf Vignyt, a „Poëmes philosophiques“ szerzőjét? Ennek csak napjainkban akadt követője a szép nemből: Ackerman Louise, a „Poesies philosophiques“ írónője. Sőt lehet mondani, hogy mai nap minden komolyabb törek-

vészű költő azt hiszi, hogy neki okvetetlenül philosophálni kell. Így azután nem csoda, ha Gottschall a XIX. századbeli német irodalomtörténelem előadásában a „philosophische Dichtung“-nak külön nagy szakaszt szentel, amelyben azonban oly költők tárgyaltnak, kiknek minden egyéb tulajdonítható, csak a metaphisikai lyra nem. (Lenau, Mosen, Sallet, Meyr, Ullrich, Jordan, Heller, Hamerling.) Gottschall philosophiai lyrikusai majdnem mind Hegelisták. De akadtak a német lyra terén úgynevezett Schopenhaueristák is (p. Dranmor, volt osztrák consul Braziliában, kinek valódi neve Schmidt, vagy a neoheineista Grisebach a „Neuer Tannhäuser“ szerzője, kinek gyűjteményében néhány valódi demi-monde lyrai darab is van. De ő mégis minden áron Schopenhauerista akar lenni, holott a legszilajabb optimista és világfájdalmi költő). De nemcsak úgynevezett Schopenhaueristák ülnek a legmodernebb német Parnassus türelmes csúcsain, hanem majdnem minden úgynevezett német philosophiai iskolának megvannak a költői.

Magától értetik, hogy mindez tulajdonképen többé nem költészet. Helyesen jegyzi meg Gottschall is, hogy a valódi költőnek nem szabad még a legcsekélyebb fordulattal sem élnie, mely egy vagy más philosophiai iskolából van kölcsönözve. Shakspeare vagy Goethe nem voltak valamely bölcselmi iskola hivei, de azért sem a *Hamlet*-től, sem a *Faust*-tól nem fogja senki elvitatni, hogy

ezekben páratlan ritkasággal vannak tárgyalva mély philosophiai problémák.

Hasonlót tapasztalunk minden nagy költőnél, kinek több mint csupán nemzeti jelentősége van, szóval minden elsőrangú költői genienél. És ilyen Petőfi is. Avagy a fordítói statisztika és a külföldi Petőfi irodalomból más tanulságot kellene levonni? (Talán a Toldyét, miszerint a magyar népköltemény Petőfinek legerősebb oldala?)

És éppen ezért nincs semmi köze Petőfinek mint valódi elsőrangú, azaz universalis költőnek a fent említett úgynevezett modern philosophiai költőkkel. Ezeknek philosophiája rendszerint csak a címbe áll. Ellenben Petőfi valódi metaphisikai lángész, anélkül, hogy valaha csak távolról lett volna esze ágában ezen a téren absztrakt tanulmányozással foglalkozni; öntudatlan philosophus, kinek nemcsak egy költeménye a Kant-Schopenhauer-féle iskolai terminusok nyelvére fordítható. Tudom, hogy nem metaphisikai lyrikusokból is kimutathatók olyan helyek, amelyekre egy vagy más Schopenhauer vagy Kant-féle terminus könnyen alkalmazható volna; de azt már tagadom, hogy volna az egész magyar irodalomban olyan költő, kire kevésbé keresetlenül, vagy találóbban lehetne alkalmazni, mint Petőfire.

Egyébiránt a „Felhők” páratlan szépségük daczára, Petőfinek még sem legérettebb vagy legremekebb methaphisikai költeményei. Az Őrült, Világosságot, Utolsó ember és a későbbi rokon-

költeményekben áll Petőfi mint valódi Schopenhauerista előttünk, anélkül, hogy ő a harmincz-négy évvel öregebb kortársáról életében valamit tudott volna.

Mindezt e helyen behatóbban indokolni nem lehet, nem is tartozik ide. Még ennyit sem mondtam volna erről a nagyon fontos thémáról, ha a lyrának Gyulai szerint a philosophiához való „igen szűk“ keretét nem kellett volna kereken tagadnom. S azt hiszem, az általam választott út lehetett talán a leghelyesebb ellenargumentáció. (Gyulai a maga részéről nem is argumentált, hanem indokolatlanul hagyta ez állítását.) Éppen ez az, amiben keresendő Petőfinek óriási nagysága, hogy t. i. a lyrának „szűk“ keretében valódi souverain kézzel mert belebocsátkozni a legmélyebb metaphisikai és pszichologiai problémákba. A világirodalom Petőfi előtt talán nem is ismerte lyrai előadását az örültségnek, legalább hasonló genialitással bizonyára nem. Petőfi előtt csak eposban (Ariosto *Orlando furioso*) és drámában (Sophokles *Ajax*) mertek ily nagy feladatok teljesítéséhez fogni. S csakugyan Petőfi előtt a világirodalom az örültségnek több híres mintaelőadásával bir, de kivétel nélkül eposi, úgymint drámaiak.

Petőfi tudtommal az első, ki a lyrának és vele az egész világirodalomnak meghódította ezt a legerősebb hatalmat is. Amit még a „Hamlet“ szerzője, a stratfordi mészáros (vagy mesterember) fia sem mert tenni, azt a kiskőrösi mészáros fia, hu-

szonhárom éves korában, úgy elvégzi, mintha csak álmában nyert volna ihletet. Igaz, hogy lyrai részleteknek lehetne nevezni sok idevágó drámai, úgymint eposi előadást is; de legalább nem lehet soha tiszta lyrának elnevezni, mint az örültet s végre hol vannak az egyes fajok, sőt egyes művészetek közt fekvő határok? Minden művészet utóljára is csak egy és ugyanaz.*)

*) Nem tudjuk, vajjon ez volt-e a cikksorozat vége? Az utolsó szakasz végén oda van téve: *Vége következik.* A lap további számaiban azonban nem jelent meg folytatás.